

Православието като философия на живота

Преподобни Иустин Попович

Православието като философия на живота

Преподобни Иустин Попович

Авторски права © 2008 СВЕТА ГОРА, АТОН, Славянобългарски манастир, СВ. ВМЧК ГЕОРГИ ЗОГРАФ"

Посвещение

Книгата се издава

с разрешението и благословието

на Черногорския митрополит Амфилохий,

най-близко духовно чедо и наследник

на отец Иустин

Предговор към българското издание	iii
Предговор към сръбското издание	iv
Какво чудо е да си човек	1
ХРИСТИЯНСКАТА ФИЛОСОФИЯ НА ПРОГРЕСА	8
ХРИСТИЯНСКАТА ФИЛОСОФИЯ НА КУЛТУРАТА	17
ХРИСТИЯНСКАТА ФИЛОСОФИЯ НА ОБЩЕСТВОТО	25
ХРИСТИЯНСКАТА ФИЛОСОФИЯ НА ЦЕННОСТИТЕ И СТОЙНОСТИТЕ	30
ХРИСТИЯНСКАТА ФИЛОСОФИЯ НА ПРОСВЕТАТА	37

Предговор към българското издание

Предлагаме на любезните читатели една книга, която вероятно ще възбуди много въпроси и противоречия. Защо? Защото на всички нас от най-ранно детство ни се внушава, че понятия като “хуманизъм”, “прогрес”, “култура”, “цивилизация”, “демокрация”, “индивидуалност” и т.н. са изпълнени изцяло с положително съдържание. А тази малка книжка изправя на подробен разпит тези основоположни за съвременния мироглед понятия и им противопоставя други, които от днешното човечество се считат или за принадлежност на поезията, или за останки от “тъмното” средновековие: служение на Бога, смърт, възкресение, преображение, подвиг, добродетел, йерархия и т. н. Ще оставим читателят сам да проследи развитието на двубоя. В това предисловие само бихме искали да обърнем внимание колко жизненоважни са разглежданите въпроси, колко съдбоносно е тяхното решение. Ни повече, ни по-малко: въпросът е на живот и смърт. Още повече: на вечен живот и вечна смърт. Пред народа ни, както и лично пред всеки от нас сега неумолимо се изправя необходимостта от избор. Ще изберем ли пътя на хуманистичния прогрес, на човекобожеската цивилизация, на индивидуалистичната демокрация, тоест широкия, асфалтирания, циментирания, програмирания път по посока на залез-слънце? Или ще изберем пътя на стремежа към Бога, на благодатното преображение на личността чрез подвига и добродетелите, на богоустановената църковна йерархия, тоест тесния, грапавия, изровения и с неочаквани завои път на изток, към духовния Едем? Ще изберем ли вярата в собствените сили и разум, или ще изберем вярата на Христа Бога и Неговия благ промисъл? Ще изберем ли човекобожеската култура, или пък Богочовешкото безсмъртие и вечност? Тези въпроси могат безкрайно да се умножават. В същността си обаче те се свеждат до избора между човекобога (тоест обожествилия сам себе си човек) и Богочовека. Надяваме се, че вдъхновената творба на отец Иустин ще помогне на мнозина да се ориентират в правилния избор. За съжаление не са малко онези, които считат себе си за православни християни и принадлежащи към Христовата Църква, а в същото време споделят общото настроение за “път към Европа”. Вярваме, че дълбоката критика на сръбския духовник ще ги накара да преосмислят убежденията си и да се завърнат към първоизвора.

Трябва да споменем и това, че си позволихме да коригираме заглавието на книгата и вместо “Светосавие” използваме “Православие”. Според нас това ни най-малко не накърнява истинността на превода, тъй като сам отец Иус-тин Попович използва двете понятия като напълно еднозначни. Употребата на “светосавие” се налага в конкретния исторически момент, в който е написана книгата, когато сръбският народ се е нуждаел от патриотично въодушевление и подкрепа. Счетохме, че за българския читател ще бъде по-разбираемо да се говори за православието въобще.

От братството на Зографската света обител

Предговор към сръбското издание

Това е една необикновена книга от рядък писател. Авторът Иустин (Благой) Попович се родил на Благовещение, 1894 г. във Враня от баща Спиридон и майка Анастасия. Своето образование той получил в Богословската академия “Свети Сава” в Белград, в Оксфордския университет и накрая в Атина, където защитава докторска степен по богословие. Познал рано суетата и преходността на земния живот, той се замонашил рано. Като монах Иустин се отдал изцяло на богословието, поради което не желаел да приеме епископското достойнство, което му предлагали. Работил повече от година като учител по богословие (Карловци, Призрен, Битоля), докато най-накрая намерил мястото на своето призвание професор по богословие в Белградския университет. След края на Втората световна война бил принуден да напусне катедрата си и столицата и да се оттегли в един малък манастир, където и сега като молитвеник и постник продължава неуморно духовната си и книжовна дейност.

Първият труд на Иустин Попович бил посветен на Достоевски. Студията била писана в Оксфорд на английски език, а по-късно преведена и отпечатана на сръбски. Тя била истинска духовна и литературна сензация. По преценката на специалисти този труд е една от най-добрите студии въобще за гениалния руски писател.

С иеромонах д-р Иринеј Джорджевич, по-късно епископ Далматински, Иустин Попович дълги години работел като редактор в “Християнски живот”. Сътрудничил и на “Християнска мисъл”, едно наистина елитарно религиозно-философско списание. Тогава се появили два големи тома на неговия капитален труд “Догматика на Православната църква”, която го направила прочут в целия православен свят.

Но по наше мнение, този най-нов труд на Иустин Попович “Светосавието като философия на живота” надминава всичко, което този велик духовник е написал досега като национално съзнание и църковност, като простота и ярка словесност, и най-важното, като твърда християнска убеденост и младежки плам, който привлича неудържимо.

Иустин е безпощаден в критиката си към Европа, защото “няма съмнение, казва той, цяла Европа е минирана с вулканични противоречия, които, ако не бъдат разрешени, може скоро да експлодират и окончателно да унищожат европейската култура”. Но след подробен и остър анализ на европейската култура и измислените сурогати на християнството (хуманизъм, позитивизъм, еволюционизъм и др.), авторът всъщност не предвижда унищожаване на тази култура, но по-скоро плаче над нейния гроб.

Какво следва от това? Че учението на свети Сава светосавието, е за сърбите, но не само за тях. То не е друго, а православие, предадено чрез сръбския опит, изявявано в богоугодни личности и най-напред в свети Сава Неман. Терминът “Светосавие” е създаден в наше време от младите професори и студенти от Белградския богословски факултет и вече се е наложил в употреба при сърбите. Но в тази Иустинова книга Светосавието за първи път се представя систематично като пълна и завършена философия на живота. “Свети Сава е най-мъдрият и най-голям сръбски философ”.

Забележително е, че тези лекции са били адресирани към сръбската образована младеж, зрелостници и студенти, и че са четени по време на немската окупация време на незапомнено мъчение на сръбския народ от страна на пет външни врагове и два вътрешни. Както Готлиб Фихте по време на страданията (макар и леки) и униженията на немския народ от страна на Наполеон оправдавал и окуражавал своя народ със своите знаменити “Беседи към немския народ”, така и Иустин с тези свои беседи е единственият, докато е траела Втората световна война, който през цялото време е повдигал духа и националната гордост на сръбската младеж като наследница и носителка на най-светлата и най-възвишена философия на живота в целия свят. Тия беседи на сръбския духовник, пълни със сърдечна свежест, интелектуална сила и изключителна смелост, ще бъдат винаги добре дошли за сръбската научна младеж, никога не ще остарееят. Те ще бъдат духовна храна и за бъдещите поколения, пътепоказател и защита от всяко объркване и негативност; като дъждобран и като чадър ще предпазват народната душа от страх и отчаяние по време на тежки бури и от злоупотреби на свободата, когато слънцето грее в мирни времена.

Сръбският народ все още живее в конвулсиите на мъка и болка, но живее, ще живее и ще пребъде. Нека тази необикновена книга от рядък писател да му помогне да живее по-пълноценен, по-светъл и по-силен живот.

Америка, 1953 г.

Епископ Николай

Какво чудо е да си човек

Какво чудо е да си човек, и то двойко чудо: да бъдеш човек в такава огромна и загадъчна вселена. Вие не чувствате ли това? Не го ли виждате? Представете си, че до този момент не сте съществували и сега в тази ваша младежка възраст, с това ваше съзнание, с тези ваши усещания, с тези сетива, изведнъж някой ви изведе от небитието в битие и ви спусне в тая зала. Как бихте се почувствали? Погледнете, навсякъде около вас е светлина. Какво бихте помислили за нея? Няма съмнение, за вас тя би била нещо необикновено, фантастично, истинска драматична изненада. Ами цветовете, толкова цветове около вас какво бихте си помислили за тях? Та и те са всеки за себе си и всички заедно нещо чудно, фантастично, много драматично. Ако пък се разгледате един друг! Какво бихте помислили за себе си и за другите около вас? Чудни, необикновени, фантастични създания: всичко е изненада след изненада, чудо след чудо!

Излезете ли от тази зала на улицата, вижте: над вас дълбоко, безкрайно, синьо небе, около вас вървят хора, фучат автомобили, преминават трамваи, подскочат деца, кретат старци... Как бихте се чувствали и какво бихте помислили за всичко това? Изненада след изненада, нали? Чудо след чудо, нали? Пък и още слънцето пламти над вас, полека клони на запад и изчезва и виж, мрак покрива всичко; а от тъмносините небеса нахлуват рой звезди... Какво е всичко това? Чудо след чудо... безброй чудеса... Вече сте уморени от тях; а нещо се разлива у вас, смалява самосъзнанието ви, стеснява самоусещането и вие потъвате в някакъв мрак, в някаква тъма, нещо като че ли ви тегли към несъществуващото. Бихте викали за помощ, но безпомощни, вече не усещате себе си като себе си, като живо същество... Сънят ви е овладял... Сънят? Какво е това сън? Не е ли връщане в небитието? Но виж, ти си се пробудил от съня. Отново си се втурнал в битието, от небитието в битието. И ти идва наум: щом човек може да спи и сънува, не е ли той самият от същото естество, от което е и сънят?

Приятели, вгледайте се в човешкото око... Какъв любознателен немирник е то, неуморно лети от предмет на предмет, от цвят на цвят. А мисълта? Още по-голям немирник и от окото; непрестанно в движение, във вихър, в полет, в полет към...? Мисълта какво чудо! Да мислиш? О, това е такова изкуство; несъмнено: изкуство над изкуствата. А чувството? То е такава чудотворна работилница, най-чудната във всички светове... Обърнете внимание на мисълта: как възниква у вас, как се ражда, как идва? Откъде идва тя: от непрогледни мрачини или от някакви светли дълбини? Мисълта, това е най-тайнственият непознат в теб. А чувството? друг непознат, не по-малко тайнствен от първия. А инстинктът? Той е някакъв мрак в мене, който бяга от всяка светлина; хваща те, тегли те в някакви дълбини, в някаква непрогледна тъмнина. Къде най-много присъства човек, къде го има най-много: в мислите, в чувствата или в инстинктите? По всичко личи: най-малко в тялото (тоест в инстинкта б. пр.), повече в мислите, най-много в чувствата.

Да можеш да мислиш, това е чудо, нали? Да можеш да чувстваш, това е друго чудо, нали? Да можеш да виждаш, това е трето чудо, нали? Да можеш да чуваш, това е четвърто чудо, нали? Впрочем, кое е това, което да не е чудно у човека и в света около него? Ако човек поне малко сериозно се вгледа в света около себе си и света в себе си, не може да избяга от налагащите се факти, които всички заедно се събират в една мисъл и в едно чувство: този свят и като цяло, и в единичното е безкрайно чудо за всяко мислещо същество и преди всичко за човека. Искане или не, човек е като жив фотоапарат, който, заснемайки света и със сетивата, и със сърцето и с душата, с цялото същество, усеща, че светът е не само непрекъснат, но и безкраен филм с драматични чудеса.

А ние? Ние сме изгубили това усещане за света, понеже от малки постепенно сме привикнали към този свят, към явленията му. А всъщност няма нищо по-фантастично от действителността, от нашата земна действителност. Моля ви, вгледайте се само в нищожното цветче на теменужката или в мъничкото оченце на лястовицата. Нима по своето устройство не са нещо по-фантастично от всичко, което хората могат да си представят? И най-фантастичният роман на Жул Верн не е приблизително тъй фантастичен, както едно мъничко цветче, а какво остава за целия свят...

Колкото повече човек размишлява върху този загадъчен и интересен свят, толкова повече го преследва мисълта действителността на този свят е по-фантастична от всичко най-фантастично и по-загадъчна от

всичко най-загадъчно. И най-богатата човешка фантазия, макар и повдигната на квадрилионна степен, не би могла да си представи по-фантастичен и загадъчен свят от този, в който ние, хората, живеем.

Представете си, че този свят не съществува. И някое надсветовно Същество по своята всемогъща воля и необяснимо желание ви определи да създадете свят по свой замисъл. При това ви се оставя пълна свобода и на идеите, и на действията. Най-висшето Същество би ви снабдило с материала, необходим за създаването на света. Дали бихте се решили да бъдете архитект на такъв свят? Какво бихте поставили като основа, какво бихте избрали като материал, какво бихте определили като цел? Какви създания бихте измислили, в каква среда и атмосфера бихте ги поставили? Дали на някои бихте дали мисли и чувства, или вместо мисли и чувства бихте им дали нещо друго? Може би в някои бихте внесли тъга, болка, сълзи, любов? Колко сетива например бихте дали на същество, което би приличало на човек? Не бихте ли сгрешили, ако му дадете по-малък брой сетива, отколкото има човек; и още повече да сгрешите, ако му дадете повече? А какво би станало, ако вместо едно сърце бихте му поставили в гърдите десет? Когато детайлно изготвите и подробно разработите плана на своя свят, сигурни ли сте, че не сте пропуснали нещо основно? О, сигурни сте, сигурни сте и вие, и аз, че ще пропуснете нещо, поради което вашият свят би се разрушил още преди да бъде завършен.

Да бъдем конкретни: вие най-напред бихте поставили на вашия свят основи. Ала на какво бихте поставили тях самите? Вижте, нашата планета стои във въздуха като на основи! А въздухът "стои" в безвъздушното пространство! А безвъздушното пространство на някакви невидими частици, които науката нарича атоми. А атомите на електрони. А електроните на фотони. А фотоните на нематериален етер! А нематериалният етер на нещо още по-нематериално и невидимо! И така до безкрай. Така човешката логика и чрез науката, и чрез философията, и чрез изкуството жадно с хваща от по-малката загадка за по-голямата, потъва от една невидимост в друга, докато потъне неизвестно къде! Не осъждайте поради това човешката логика. Та тя по самата си природа не е в състояние да си представи края на онова, което е невидимо, а това означава на онова, което е безкрайно. И нашата логика, и нашата планета, и нашият космос, всичко това е заобиколено с безброй невидимости и с безмерни безкрайности. Всички наши знания за света и човека, всички наши предсказания за тях се обобщават в едно знание и едно предсказание. Това знание, това пророчество гласи: този свят се крепи и съществува върху невидими неща, които нямат нито брой, нито край...

Да! На вас се предлага божествена чест: да бъдете творец и архитект на нов свят. Имате ли за това достатъчно въображение, достатъчно ум, достатъчно сърцатост, достатъчно сила? Ето една подробност: за мълнията трябва да съедините огън и вода. Това е парадокс, нали? Но няма как, върху такива парадокси почива този свят. Те са тук, навсякъде около нас, без значение, че ние, хората, ние, бедните бозайничета, почти нищо не разбираме от всичко това. Нали наше бозайническо величество има право да се сърди, че не са ни питали, когато са сътворявали такъв свят? Но, ето, удава ви се случай да получите удовлетворение, моля, създайте свят по ваша идея и план.

Ако за вашата човешка сила е трудно да създаде вселена, тогава от големия космически свят слезте в нашия по-малък земен свят. Може би ще успеете да станете архитект на един такъв мъничък свят. Защото нашият земен свят в сравнение с вселената е не просто по-малък, а е безкрайно по-малък, до невидимост по-малък. Великият съвременен астроном, професор в Кеймбриджския университет Джеймс Джинс твърди, че нашата планета спрямо вселената е като "милионна част на пясъчно зърно спрямо цялото количество пясък на всички морски крайбрежия на целия свят"¹.

Вгледайте се обаче сериозно и в този наш тъй мъничък земен свят. И тук за вас всичко е твърде тайнствено и твърде загадъчно. Във всичко се крие нещо необикновено и от всичко струи нещо невидимо. И човек не може да се отърве от натрапващия се въпрос: но кое е най-важното на този свят? И ако човек сериозно до самоотверженост е размишлявал за това, трябва да отговори: в този видим свят най-важно е онова, което е невидимо, неосезаемо, незабележимо. Ето, радиат е най-страховитата сила, но сила невидима. Гравитационното привличане държи и поддържа в чуден порядък безбройни слънчеви системи, но и то е невидимо. И клетият *homo sapiens* с тъга или с неудоволствие признава: основа на всичко видимо е нещо невидимо. Всяка видима твар със своите най-вътрешни нерви е свързана с нещо невидимо...

¹The Mysterious Universe, p. 3, Cambridge, 1937.

О, кажете ми как се извършва преходът от видимото към невидимото? И още, как става преходът от невидимото към видимото? Как невидимите фотони, праелектрони и електрони се съгъстват и създават този видим, този осезаем, този материален свят? Всичко, което е видимо в света, е безкрайно по-малко от онова, което е невидимо в света и около него. “Проучванията на астрономите показват, че небесните тела планети, комети, звезди които почиват в материалния етер, са само кажи-речи едно малко, едва забележимо материално островче в космоса. Материята, както са показали изследванията на немския астроном Рим, е само изключение във всемира. Отношението на материалната маса на всички небесни тела спрямо цялото пространство във всемира е еднакво на отношението, което съществува между главичките на дванадесет топлийки и цялата територия на германската държава. Материята следователно е изключение и в космическото пространство, както е изключение и в атома”².

Хабл счита, че обемът на космоса възлиза на около 380000000000000 билион, билион, билион, билиона кубически мили³. Джеймс Джинс вярва, че в тази вселена има толкова звезди, колкото са песъчинките по всички крайбрежия на Земята. Но това в сравнение с общия обем е като капчица от проливен дъжд, който би валял цял ден над Лондон. “А не бива да забравяме при това, казва Джеймс, че една средна звезда е около един милион пъти по-голяма от Земята”⁴. Масата на Слънцето според Едингтон е 2000000000000000000000000000000 тона⁵, а цялото количество материя във вселената възлиза на 11000 милиона, милиона, милиона слънца⁶. И въпреки всичко това огромно количество материя заема само един много малък дял от непрогледното пространство на вселената. Човек би помислил, казва Джеймс, че пространство, което съдържа толкова огромен брой звезди, би било страхотно претъпкано. Напротив, космическото пространство е по-празно, отколкото можем да си представим. Да предположим, че само три мушици живеят в цяла Европа; дори и в тоя случай въздухът на Европа би бил по-пренаселен с мушици, отколкото космическото пространство със звезди, поне в ония дялове на космоса, които са ни познати⁷.

В последна сметка: невидимото е сърцевината на видимото, същината на видимото. Видимото не е нищо друго, освен черупка около невидимото. Безбройни са формите, в които се облича невидимото. Облича се и се преоблича. Видимо е слънцето, но невидима е силата, която го затопля. Видими са многобройните съзвездия, но невидима е силата, която мъдро ги движи и води през безкрайните пространства, за да не се сблъскват. Видим е магнитът, но силата му е невидима. Видима е земята, ала нейното притегляне е невидимо. Видими са океаните, но невидима е силата, която ги възпира. Видим е славеят, но невидима е жизнената сила, която го държи да съществува. Видими са много създания на земята, но невидима е силата, която ги привежда към живот и ги поддържа в границите на живота. Видима е тревата, видимо е растението, видимо е цветето, но невидима е силата, която от една и съща земя произвежда разнообразни треви, разнообразни цветя, различни плодове.

Така изглежда светът около човека. А какво да кажем за самия човек? О, в него се разиграва най-интересното и драматично съревнование между невидимото и видимото. Тук невидимото и видимото са се прегърнали в силна пре-гръдка, прегръдка, която няма край нито на тоя, нито на она свят. Виждете, човек жертва видимото си тяло заради известни убеждения на своята съвест. А пък съвестта е нещо невидимо. Ако не е така, покажете ми да я видя с очи. Човек отива на смърт заради някаква мисъл, заради някаква идея. А пък мисълта е нещо невидимо, идеята е нещо невидимо. Ако не е така, покажете ми да ги видя с очите си. Майката със своето тяло брани детето си, когато е в опасност и жертва видимото си тяло. Заради какво? Заради любовта. А пък любовта е нещо невидимо. Ако не е така, нека майките ми покажат тази тяхна любов да я видя с очите си. Какво е това мисъл, какво е това чувство, какво е това съвест, покажете ми да ги видя с очите си в тяхната самостоятелна и веществена очевидна действителност? Но вие не можете да ми ги покажете, понеже всичко това по своята природа е невидимо.

Значи онова, което е най-важно в човека, е невидимо. И друго: всъщност човек живее с онова, което е невидимо у него. Когато това невидимо напусне човека, тогава тялото умира. Ако не е така, тогава и

² Киприан Керн, Материализъм и наука, с. 10610 (“Християнско дело”, год. 1936, св. 2).

³ I. G. Crowther, An outline of the Universe, p. 20, 1938.

⁴ Звездите и тяхното въртене, с. 148; превел Ж. Силгич, Белград, 1938.

⁵ А. С. Едингтон, Звезди и атоми, стр. 16; Белград, 1938.

⁶ Дж. Джинс, op. cit. с. 147.

⁷ Дж. Джинс, op. cit. с. 148.

мъртвецът, поне докато е на мъртешкия одър, би могъл да изпълнява жизнени функции, тъй като има същите сетива, същите физически части както живия човек. Само едно няма – няма душа в тялото, душа, която държи тялото живо, душа, която чрез очите гледа, чрез ушите чува, чрез сетивата действа, чрез мисълта умува. Тая невидима душа е и изворът на целия човешки живот. На вас може би не ви харесва, че душата е невидима? Но и от тялото си какво виждаме? Само кожата, а всички главни жизнени функции функциите на нервите, сърцето, белия дроб, черния дроб, мозъка, всичко това е скрито от очите ни. В тялото ни се извършват невидими чудеса. Затова гениална е мисълта за човека на известния биолог д-р Алексис Карел във вече знаменития му труд: „L’homme, cet inconnu”. Мисълта гласи: “Всеки от нас е само редица от привидности, през която пътува непонятна реалност – la réalité inconnaissable.” Човекът е наистина нещо, което най-малко познаваме. Д-р Карел казва: “Трябва откровено да признаем: от всички науки, науката за човешкото същество среща най-големи трудности”.

Нека бъдем искрени: и трите свята – космосът, земята и човекът, представляват сами по себе си някакви невидими сили, облечени в материя. Където и да погледнем, откриваме, че светът е пълен с непознати и невидими неща. Но ако сме логически последователни и духовно смели хора, ще доведем докрай мисълта си. Аз това и искам: и трите видими свята – космос, земя и човек, са само проекция на невидимото във видимото. Видимата природа е материална проекция на нематериалните, невидими Божии мисли. А човекът? Човекът е същото и нещо далеч по-висше от това – човекът е видима проекция на невидимото Божие лице.

Всяко нещо в този свят е рамка, в която Бог е поставил по една Своя мисъл. А всички неща заедно съставляват прекрасна мозайка на Божиите мисли. Вървейки от предмет на предмет, ние вървим от една Божия мисъл към друга, от една Божия фреска към друга. А като вървим от един човек към друг, ние вървим от една Божия икона към друга. Защото, ако Бог в нещата от този свят е вложил Своите мисли, то в човека е поставил Своя образ, Своята икона. В Свещеното Писание е казано: И сътвори Бог човека по Свой образ, по Божий образ го сътвори... (Бит. 1:27).

Виж, превеликият Бог е поставил образа Си, иконата Си в човешкото тяло, направено от пръст. Затова всеки човек е малък бог с тяло от кал. Да, малък бог с тяло от кал. Тази боголикост е онова, което издига човека над всички същества и неща, над всички ангели и архангели, издига го до самия Бог. Бог не изпраща нито един човек в този свят без Своя образ. Затова всеки човек е богоносец от утробата на майка си. На тайнствената граница между двата свята стои благият Господ Христос и обдарява с прекрасния Си образ всяка душа, която изпраща в този свят (вж. Иоан 1:9). Затова всеки човек по природа е христолик, по природа е христоносец.

Зад плътната завеса на видимото се простира безкрайността на невидимото. Всъщност няма рязка граница между видимото и невидимото, между тукашното и отвъдното, между природното и свръхприродното. Във всичко, навсякъде и чрез всичко видимо и невидимо царува и владичество Той – чудесният и тайнствен Бог и Господ, Богочовекът Христос. Той е излял Своите божествени блага във всичко видимо и невидимо, всички те от безкрайно малкото до безкрайно голямото имат своя божествена ценност. Това важи в особена степен за човека. Понеже е обдарен с боголика душа, в него като в малък свят се съдържат всички божествени ценности. В това се състои божественото величие и божествената неприкосновеност на неговата личност.

Божественото величие и божествената неприкосновеност на човешката личност е основна истина в нашия човешки свят. Поради това всеки човек е наш брат, наш безсмъртен брат, понеже всеки човек има Божия образ в душата си и поради това има вечна, божествена ценност. Ето защо нито един човек не бива да се смята за материал, за средство, за инструмент. И най-незначителният човек представлява абсолютна ценност. Затова, като срещнеш човек, кажи си: виж, това е малък бог в тяло от пръст, виж това е един мой мил, мой безсмъртен брат и вечен събрат.

Приятели, какво правя аз? Само представям християнската философия на свети Сава за света. Моля ви, потопете се в Растковото усещане за света⁸, вникнете по-дълбоко в него. Кажете, какво усещане за света

⁸ Растко Неман е светското име на свети Сава – най-почитаният сръбски светец. В книгата си отец Иустин Попович представя свети Сава – Растко, като идеален образец за християнско светоусещане, мислене, живот. Книгата на сръбски е озаглавена “Светосавле (“светосавия”) като философия на живота”. Тъй като свети Сава е събрал у себе си християнските добродетели, в най-висока степен е възплътил и оделотворил Христовата вяра и учение, то отец Иустин отъждествява “светосавието” с християнството въобще. В българския превод обаче избягваме това поради следното: Беседите на отец Иустин са пред сръбска аудитория. При превода на български считаме

е имал малкият Растко Неман? Няма съмнение, много силно, много сложно, много драматично и във всяко отношение безкрайно. Неговото сърце, както и вашето, се е мъчило над прекрасните тайни на света. Той е нашият пръв истински философ, понеже пръв от нашия народ най-силно и най-сложно, и най-драматично е усетил какво чудо е светът и всичко, което е в света. Растко е станал философ още щом е почувствал това и е ранявал младото си сърце с въпросите: какво е светът, какво е човекът? Какъв е смисълът на света, а какъв на човека? Поставиш ли си тия въпроси, вече си философ; отговориш ли им по растковски, тогава си истински философ.

Но знаете ли кога Растко най-дълбоко е усетил, най-прозорливо е съгледал и най-драматично е преживял тайната на света и човека? Когато Христос го повел и превел през този свят. Тогава му се открила вечната тайна на света и човека и е изгрял божественият им смисъл. Под топлия му поглед, съгрят от молитвата и любовта, всяка твар е отваряла цветчето си и разказвала божествената си тайна, и Растко видял, че всяка твар е тайнствено скривалище, увлекателна таителка на Божии мисли. И неговите възхитени очи говорели на развълнуваното му сърце: чуй, от всяко нещо звучи по една Божия мисъл, а от всички неща заедно звучи божествена симфония от Божии мисли, мисли величествени, мисли вечни. Вселената е вълшебен храм, в който обитава Бог чрез мислите Си, а човекът е свещеник в този храм, свещеник и първосвещеник. Всяко цветче е благоуханна кадилница пред Бога, а всяка птичка развеселен член на всекосмическия хор, който незамлъкващо славослови Твореца на световите.

Не чувстваш ли това? Довери се на Растко и ще усетиш. Вземи го за водач през този чуден свят. Тръгни с него от едно нещо към друго, от едно същество към друго и съгрят от неговото усещане за света, ще усетиш, несъмнено ще усетиш тази основна Расткова истина за света: всяка твар е пазителка на една Божия мисъл; оттук всяка твар е малко Божие евангелие, защото проповядва Бога, защото е неуморен Божий вестител. Неразрушимата същина на всяко нещо е Божията мисъл, която е в него, мисъл на Божията Мъдрост, на Божия Логос. Оттук всичко се стреми, гравитира към Бога, към Божия Логос, понеже със своята логосна същност създанието чезне по Бога, стреми се към Бога. Божиите мисли са като светли зрънца, разсеяни по всички твари, и всяка твар излъчва логосна светлина, и всички лъчи от всичките твари водят и отвеждат към вечното и неугасимо Слънце: Бога Логос Христос Господ.

Логиката на света? Има ли този свят логика, светът във всички свои части и в своята всеобхватна цялост? Да, има: Бог Логос е единствената логика на света; в Логоса е и логиката, само в Логоса. За сръбската душа това е открил и утвърдил нашият първи истински философ Растко. Но този Логос на света не е измислен, абстрактен, трансцендентен, платоновски, безличен логос, но исторически реална, вечна Божествена Личност Бог Логос, който е станал човек, станал тяло, станал материя, и по този начин е влязъл в нашия регистър, в тукашното, в земната действителност, и в сферата на човешката история е живял и действал като Богочовека Исус Христос. С помощта на този Бог Логос свети Сава е съгледал цялата божествена логика и божествена логичност на света, видял е тайната на света в цялата божествена величественост и всеценност, и с цялото си същество е усетил онова, което и свети апостол Павел е усетил: "Всичко е от Христа и за Христа." А това означава: всичко в света, от ангела до червея, от слънцето до атома, има свой логос и своя логика и то божествен логос и божествена логика; а още и това неизбежно допълнение: всичко в света съществува заради тия божествени логоси и заради тази божествена логика. Без това светът би бил алогосно и алогично чудовище.

Свети Сава пръв от сърбите е развил у себе си свящото евангелско усещане за света. В това усещане, в тази философия за света Бог Логос е не само център на всички същества и твари, но е и творческа, и животворяща, и кохезивна, и синтетична, и промислителна сила у всички същества и у всички твари. Всичко излъчва логос, понеже всичко е логосно и логично. Всичко има свой божествен смисъл, божествена цел, божествена ценност, всичко освен греха, освен злото. Защото в този свят само грехът е безлогосен, безлогичен, безсмислен. Грехът е черната сила, която обезсмисля света, лишава съществата и тварите от логоса, който е в тях. Бог Логос е влязъл с въплъщението Си в този свят, за да го ологоси, да изгони от него греха и неговата безсмисленост, да зацарува в него божествен смисъл и да бъдат приложени божествени ценности. Само унищожителят на греха в света може да осмисли и просвети света. А това е единствено

за естествено да извадим общовалидността на авторовите мисли от техния ограничен национален контекст, за да могат те да стигнат и до българския читател б. пр.

Той, единствено Богочовекът Христос. С възплъщението Си Той е влязъл в греховния свят, та с Божеството Си да очисти света от греха и злото, с Божеството Си да го осветли, с Божеството Си да го просветли и с Божеството си да го осмисли. И наистина Богочовекът, единствен между човешките същества божествено мъдро, божествено съвършено, божествено пълно е обяснил тайната на света и човека. Това с цялото си същество и в най-голяма степен е преживял свети Сава. Но как го е преживял? Чрез евангелската святост. Понеже само на човек със свят евангелски живот се открива божествената тайна, божественият смисъл, божественият Логос, божествената логика на света.

Приятелю, вникнете по-дълбоко в християнското усещане на света и вие ще почувствате с цялото си същество онова, върху което се крепи светът негов темел е Бог Логос. Само на такава основа може да се съгради човешкият свят, пълен с божествена логика, божествен смисъл, божествена мъдрост, божествена вечност. Основният камък на всичко вечно-човешко е поставен веднъж завинаги това е Господ Христос. Отхвърли ли се Христос отхвърлена е основата на света, изваден е темелът изпод градежа на света и всичко мигом се сгромолява в хаос, в безсмислица, в лудост, в дяволски водевил.

Какво е материята според християнската философия за света? Материята е нещо божествено, нещо логосно, тъй като и тя е възникнала чрез Бог Логос. Поради това материята излъчва логосна светлина и божествена логичност. А и съвременната наука твърди, че материята излъчва някаква метафизична светлина. През всичко и от всичко, което ние, хората наричаме материя, се излъчва, прозира, просиява Логосът. Светът се озарява от Бога Логос, Божествената Светлина, Божествената Логика, Божествения Разум. Затова възплътеният Бог Логос е казал за Себе Си: Аз съм светлина на света. Към това прибавете и следното: светът живее чрез светлина, понеже е изтъкан от логосна светлина; животът е живот на божествената светлина, затова възплътеният Бог Логос е казал за Себе Си и това: Аз съм светлина за живота. И светът е свят чрез Логоса, и животът е живот чрез Логоса. Логосът е и в атома, и във вселената; от върха до дъното всичко е от Него, всичко е в Него, всичко е чрез Него. И самото съществуване има логосен характер, понеже всичко чрез Него стана, и без Него не стана нито едно от онова, което е станало (Иоан 1:3). Всичко, което съществува, е една цялост божествено логосно и божествено логично. За свети Сава материята и целият материален свят е прозрачен воал, през който той вижда Бога и усеща Бога. Така науката през твърдата и сгъстена материя вижда електрони и фотони. В света на материята зад всички видими прояви се таи невидимата Божия сила. Всяка твар е извор, източник на тази сила. Колко чудеса има само в една капка вода, а колко повече в слънцето, звездите, съзвездията, а какво остава за Твореца на всички тези чудеса! Човешкото око не може да гледа слънцето, а камо ли Твореца на толкова слънца!...

Приятелю, евангелската святост прави човешката душа безкрайна с божествена безкрайност и светият човек божествено дълбоко вижда света, божествено силно усеща неговата тайна, божествено високо разсъждава за света. За свети Сава всяка твар е малко богоявление, понеже всяка твар със самото си съществуване разкрива Бога. Нима листенцето на теменужката не е едно малко богоявление? Нима лястовичето око не е едно богоявление. А зеницата на твоето око нима не е още по-голямо богоявление и от едното, и от другото? Помислете, Растко съзерцава тайната на световите. Пред него минават в безкрайни редици милиарди твари, големи и малки, и всяка от тях е едно богоявление, по-голямо или по-малко. И всички тези богоявления се събират в едно огромно, всеобхватно богоявление Богочовекът Христос. И ти заедно с Растко си казваш: да, всяка твар е свързана с Твореца! Да, всяка твар е богогласна! Да, всяка твар е богоявление, да, този свят е непрекъснато и незамлъкващо богоявление. Чрез него Бог обявява и мъдростта Си, и любовта Си, и силата Си, и истината Си, и правдата Си, и добротата Си, и красотата Си...

Само дребните души не могат (тъй като не искат) да се потопят в божествените дълбини на света и там да намерят неговата божествена логика и идея, и мисъл, и смисъл. Повърхностни паразити, те постоянно остават на повърхността на света, поради това и не могат без праха на света. Прахът е затулил очите им и те не виждат нито Бога, нито нещо Божие. Обявили са творението за първо и последно битие, за първи и последен живот, за първа и последна истина. А това е идолопоклонство и извор на всяко идолопоклонство, било то духовно или физическо.

Вие се запознахте с основата на християнската философия за света: светът е богоявление. А второто основно нещо е, че животът на човека е богослужение. Богоявлението е природа на света, а богослужението е цел на света. Чрез света Бог разкрива Себе Си. На богоявлението човекът отговаря с богослужение.

В света, който е богоявление, целият човешки живот от начало до край трябва да бъде непрекъснато служение Богу, непрекъснато богослужение. Основното занимание на човека в този свят, в този грандиозен храм Божий е служението на Бога, богослужението. Естествено и логично е в тази вселена, в този храм Божий да се живее, като се служи Богу. Тъй като този свят е богоявление; естествено е човешкият живот да бъде богослужение. Според християнското схващане човек не е нищо друго, освен свещенослужител, богослужител. Той непрекъснато служи Богу и с мислите си, и с усещанията си, и с думите си, и с делата си, с една дума с целия си живот.

Приятели, християнската философия за света съдържа две основни начала. Първото е: светът е богоявление, а второто: човешкият живот е богослужение. Целият живот на свети Сава в този свят е изграден на тия две начала: неговият живот е бил непрекъснато служение Богу, непрекъснато богослужение. Според него целият свят представлява величествен храм Божий, в който се извършва непрекъснато богоявление. Най-добре и най-съвършено се служи Богу, когато се живее според Евангелието на Богочовека Христос. Свети Сава с цялото си същество е мислил и чувствал, и действал, и живял според Христовото Евангелие и така е станал и навеки е останал най-мъдрият, най-големият сръбски философ, който най-пълно и най-съвършено е разкрил на сръбската душа вечния божествен смисъл на света и човека.

ХРИСТИЯНСКАТА ФИЛОСОФИЯ НА ПРОГРЕСА

Съществува някакъв космически заговор против нашата планета, понеже никъде във вселената не се умира, освен на земята. Островът на смъртта, единственият остров, на който се умира, това е нашата помръкнала звезда. А над нея, около нея и под нея кръжат милиарди звезди, на които няма смърт, на които не се умира. От всички страни бездната на смъртта обкръжава нашата планета. Кой е този път, който тръгва от земята и не се сгромолясва в бездната на смъртта? Кое е това същество, което може да избегне смъртта на земята? Всички умират, всичко умира на тоя ужасен остров на смъртта. Няма по-тъжна съдба от земната, няма поточяна трагедия от човешката. Защо се дава живот на човека, когато отвсякъде е заобиколен със смърт? Примките на смъртта са разпрострени навсякъде; върху човешките пътища е хвърлен мрак. Като огромен и чудовищен паяк смъртта е изплела около почернялата ни от сажди звезда гъсти мрежи и в тях улавя хората като безпомощни мухи. От всички страни людоедски заплахи обгръщат човека и той няма къде да отиде, понеже смъртта го е затворила отвсякъде. Защо се дава на човека съзнание, когато то навсякъде и във всичко се натъква на смърт? Защо се дава чувство на човека? Дали за да усети, че гробът му е баща, а червеите братя. Заедно с измъчения Иов всеки от нас вика към гроба: ти си ми отец; а на червеите: вие сте ми майка. Съзнанието е тъжен и страшен дар на човека, но много по-тъжен и много по-страшен дар е чувството. А сетивата? Защо са дадени сетивата на човека: дали за да му бъдат пипала, с помощта на които на всяка крачка в историята на човешкия род да напипва смъртта? Изпратете мисълта си на този остров на смъртта, за да ви разкрие смисъла на човешкото съществуване и тя ще се върне при вас отчаяна и тъжна, цялата посипана с хладната пепел на смъртта. Пратете чувството си и то ще се върне при вас изпонаранено и обрулено по непроходимите клисури на смъртта. Протегнете едно ваше сетиво до края на което и да е същество в историята, и то като негов край, като негов завършек несъмнено ще напипа смъртта.

Приятели, смъртта е най-очевидната, най-общовалидната действителност в света. Всъщност, последна, завършена действителност на човешкия живот на земята е смъртта. Кажете, нима смъртта не е последна действителност и моя, и ваша? Всички ние сме заразени със смъртта, всички без изключение. Бацилите на смъртта са прояви всички тъкани на нашето същество. Всеки от нас носи в себе си хиляди смърти. Нашата планета непрекъснато се опустошава от хроничната епидемия на смъртта. Няма медицина, която може да ни спаси от тази епидемия; няма карантина, където хората биха могли да се очистят от микробите на смъртта. Какво е човешкият живот на земята, ако не постоянно конвулсивно отскубване от смъртта, борба със смъртта, и най-накрая поражение от смъртта? Защото в медицината, в науката, във философията ние не побеждаваме самата смърт, а нейните предтечи болестите и слабостите. И то ги побеждаваме частично и временно. Какво са триумфите на науката, философията, техниката пред страшния факт на всеобщата смъртност на всичко човешко? Нищо друго, освен врява на объркани и наплашени деца. Ако има трагедия в света, то нейният център е човекът. Трагично е да си човек! О, несравнено по-трагично, отколкото да бъдеш тигър или овца, змия или птица, охлюв или насекомо. Но колкото човек и да се стреми да превъзмогне трагедията на човешкия живот, той чувства и съзнава, че постоянно остава затворник в неотварящата се тъмница на смъртта, тъмница, която няма нито прозорци, нито врата. Раждайки се на този свят, човек от първия момент вече е осъден на смърт. Утробата, която ни ражда, не е друго, освен родна сестра на гроба. Излизайки от майчината утроба, човек вече стъпва на пътя, който води в гроба. По който и път да върви на този остров на смъртта, човек най-накрая трябва да се добере до гроба. Всеки човек е залък, който в края на краищата бива погълнат от ненаситната смърт, "всеядицата смърт"¹. Какво ни остава, о, жалки роби на смъртта? Единствено протестът чрез горчива усмивка и спазмите на немощното сърце.

По дългия и страшен път на историята у човека се е наслагвала и натрупвала толкова много смърт, че тя е станала единствената категория, в която се движи и съществува целият човешки живот, в която животът се появява, преминава, а може би и завършва. През историята у човека се е породило едно убеждение: ако в този свят има нещо необходимо, то това е смъртта. Това убеждение е станало кошмар за всяка историческа

¹ Така Църквата нарича смъртта: седален в петък преди Неделя Вайа (Цветница).

епоха. Страховитата реалност на смъртта е принудила човечеството да формулира това убеждение в догмата: смъртта е необходимост.

Тази безмилостна догма се е предавала в наследство от баща на син, от човек на човек, от поколение на поколение. Ако човек без предразсъдъци погледне в историята на този чуден свят, трябва да признае, че светът е огромна воденица, която непрекъснато мели редици от хора, от първия до последния човек. Мели мен и теб, приятелю, и всички нас, докато един ден или една нощ не ни смели. Кажете, може ли човек да бъде спокоен и да приеме този свят без бунт, когато е притиснат между два воденични камъка във воденицата на смъртта, които ще го мелят, докато не го смелят напълно? Може ли мухата да бъде спокойна в мрежата на паяка и мишката в капана? От ужас на човек му се струва, че животът е някакво страшно привидение и мрачно заточение. Изглежда така сякаш някой ни е изпратил на заточение в отвратителна призрачна действителност, а ние сме от същата материя, от която е и привидението. На човек му е достатъчен само един поглед, за да види, че нашата планета е поле на привидения, поле, постлано с човешки черепи. И още: поле, което е обградено от всички страни със смърт. А вселената? Това не е ли огромна, огромна, херметически затворена гробница, в която хората като отчаяни къртици непрестанно ровят и по никакъв начин не могат да пробият?

Многоликата история на човешкия род не е нищо друго освен гръмогласно утвърждаване на смъртта. Всичките ъ бури и ветрове, затишия и подвизи, всички нейни творци и борци, свидетелстват едно, само едно: смъртта е необходимост; всеки човек е непременно и неминуемо смъртен. Това е краят на всяко човешко същество, това е завещанието, което непременно оставя след себе си всеки жител на нашата планета. Предците са оставили това завещание на всеки от нас. В него са само тези три думи: смъртта е необходимост. Кажете, господа, може ли човек с такова завещание да бъде спокоен и щастлив във воденицата на смъртта? Възможен ли е, логичен ли е, оправдан ли е, нужен ли е прогрес в света, в който смъртта е най-непреодолимата неизбежност? А този въпрос значи: има ли смисъл такъв свят, такъв живот, такъв човек? Въпросът за прогреса е въпрос за смисъла на живота. Ако във воденицата на смъртта е възможен смисълът на живота, възможен е и прогресът. Отговорът на този въпрос е възможен единствено чрез отговора на въпроса за смъртта. С решаването на проблема за смъртта всъщност се решава основният проблем. Опосредствено и непосредствено, всички проблеми в крайна сметка се свеждат до проблема за смъртта. Който реши този проблем, решил е главните проблеми на човешкото съзнание и съвест. Чрез този проблем се изпробват всички богове и всички хора. Ако някой реши този проблем, това значи, че той е истински Бог и няма други богове, а и не ни трябва.

Поставете проблема за смъртта пред съвременната позитивистка наука. За да реши проблема за живота и смъртта, науката е мобилизирала всичките си сили, ала всичките ъ напъни стигат до едно заключение: в света владяят естествени закони, които са необходими и неизменими; и смъртта е естествен закон, затова е необходима и неизменима; в такъв свят и такъв човек смъртта е необходимост. Науката облича в тайнствената дума "необходимост" отговора си на страшния проблем за смъртта. Но с това тя не решава проблема, а само го констатира и потвърждава. С такъв отговор науката потвърждава положението, че смъртта е необходимост. Но, господа, точно това положение е и най-голямото проклятие за човешкия род. Следствието от този догмат на съвременната наука е, че ако смъртта е необходимост, тогава човешкият живот няма смисъл; необходимостта си остава необходимост; човечеството е осъдено на постоянен status quo ante, тоест осъдено е на постоянна смърт, тъй като смъртта е необходимост за всички хора. "Вярваме, е съобщил неотдавна известният астроном Джейм Джинс, професор от Кеймбриджкия университет, че вселената не е постоянна, непроменлива система. Тя живее със свой живот, пътува, както и всички ние, по пътя, който води от раждането до смъртта. Защото науката не знае за никаква друга промяна, освен промяната, която се състои в стареенето, и за никакъв друг напредък, освен напредъка към гроба. В светлината на днешните ни знания сме принудени да вярваме, че цялата материална вселена е само един пример за това"².

След като смъртта е единственият естествен завършек за човека, пък и за самата вселена, тогава истински прогрес в същността си е невъзможен; не само невъзможен, но и ненужен. Защото, за какво ми е прогрес, който се състои в това тържествено да ме изпрати от люлката до гроба? Това е като да те осъдят на смърт, а

²The stars in their courses, Cambridge, 1931.

палачът да намаже меча с мед, за да ти е по-сладко, когато ти отсече главата... За какво ми е прогрес, за какво ми е живот, защо ми е всичкият труд и работа, и длъжности, и любов, и омраза, и култура, и цивилизация, когато умирам целият без остатък? Всичко това, пред което хората се кланят: прогрес, култура, цивилизация, работа, длъжност, морал, отечество, роднини всичко това са вампири, които изсмукват кръвта, които смучат, смучат...

Трябва да сме искрени: ако смъртта е необходимост, тогава този живот е най-подигравателното дарение, най-отвратителният присмех и главно: ужас, непоносим ужас... Необходимостта на смъртта за науката е неотстранима и непобедима. Това означава, че науката не може нито да изнамери, нито да даде смисъл на живота. Пред проблема за смъртта е безсилна и самата наука. Мнозина казват, че науката е сила, науката е мощ. Но кажете: нима е силна тази, която е безсилна пред смъртта, която всъщност е сила? Нима има мощ тази, която е немощна пред смъртта, която всъщност има мощ? Силна е тази, която побеждава смъртта. Казват, че науката е човеколюбива. Но за какво ми е това човеколюбие, когато оставя човека в смъртта, когато е безсилно да го предпази от смъртта? Човеколюбие е да победиш смъртта. И друго няма.

Приятели, поставете проблема за смъртта пред която и да е философия, стара или нова. Вижте, логиката на всички философии се свежда до един принцип: категориите на човешкото мислене доказват невъзможността за победа над смъртта; смъртта е логична последица от тленността на човешкото същество, поради това смъртта е неизбежна необходимост... Такъв отговор ме подтиква да попитам: как философията може да даде смисъл на човешкия живот, когато по такъв начин решава съдбовния проблем за смъртта? Всъщност различните философии не са нищо друго, освен аритметика на песимизма. Когато човек от ръба на гроба погледне света, тогава нито една философия не може да му подслади горчивата тайна на смъртта.

Поставете проблема за смъртта пред европейската хуманистична култура. Наивната европейска култура мнозина е окрилявала с надежди. Но тези крила са слаби, за да могат да издигнат човека над смъртта. Смъртта веднага ги съсича безмилостно. И културният човек се чувства трагично безпомощен пред страшния факт на смъртта. Застани на ръба на гроба си и премери културата на везните на своята съвест; виж, че тя е по-лека и от нищото. Пред смъртта тя се свива в сгърчена нула. Смъртта полека разяжда и бутва надолу в своята мрачна бездна всичките € придобивки. Нима културата, която не е в състояние да победи смъртта, наистина притежава онази сила, която мнозина € приписват? Каква е ползата за човека от това, че е културен, културен във воденицата на смъртта, която днес-утре ще смели и него, и културата му?

Поставете проблема за смъртта пред нехристиянските религии. Всички те се мъчат с него; и при решаването му или го заобикалят, или го отричат, или го прескачат. Най-типични от тях са браманизмът и будизмът. За браманизма смъртта е (както и целият видим свят) майя, измамна действителност, небитие, неекзистенция. Проблемът за смъртта спада към някакъв вид самозвани реалности, които си заслужава да бъдат превъзможнати със силата на собствената воля. Целият видим свят е свят на привидения, които се превръщат в нереални фантоми. Обяснявайки по такъв начин проблема за смъртта, браманизмът не го решава, а го отрича. А будизмът? Будизмът достига върха на отчаянието; той е не само философия, а и религия на песимизма. Тайната на небитието е по-приятна от горчивата тайна на битието. Смъртта е освобождение от оковите на това страшно чудовище, което се нарича свят. След смъртта блаженството на нирвана. Така будизмът не решава, а прескача проблема за смъртта, не побеждава смъртта, а отчаяно я проклена. По подобен начин и другите религии не дават отговор на проблема за смъртта.

Приятели, истинската стойност на всяка наука, всяка философия, всяка религия, всяка култура ще намерите, ако ги разгледате в контекста на смъртта. И чрез науката, и чрез философията, и чрез многобройните религии човек се опитва да победи смъртта, но не успява... Човекът е сам, а около него потайно мълчи безбрежният океан на смъртта... Заробен от смъртта, човекът вика от дълбините на сърцето си и никой не му отговаря, никой от хората, никой от боговете. И ако нещо промърмори науката или философията, или културата, то това е слаба наркоза, която не може да притъпи ужаса от смъртта в пробудената човешка душа. Вижте, че няма изход за човека и човечеството от проклетата воденица на смъртта. Нашата намръщена планета има твърде много центробежни сили за всичко, което е смъртно, а и за човека. Цялото напрежение от болката, ужаса, трагедията се събира в един гръм, гръмът на смъртта, срещу който няма гръмоотвод. Смъртта е върховно зло, което събира в себе си всички злини; върховен ужас, който събира в себе си всички ужаси;

върховна трагедия, която събира в себе си всички трагедии. Пред това върховно зло, пред този върховен ужас, пред тази върховна трагедия изпада в отчаяние от безсилието си целият човешки дух и целият човешки род... Прогрес? Какво представлява човешкият прогрес, ако не прогрес към смъртта, прогрес към гроба? Всеки прогрес във воденицата на смъртта завършва със смърт.

Приятели, цялата дейност на човешкия род през историята свидетелства и твърди едно: че за човека е невъзможно да победи смъртта. Но ако това е последното и окончателно заключение, за какво тогава да живее човекът? За какво да създава история, да участва в нея, да се бори за нея? Историята на човешкия род, която не е нищо друго освен немилосърдна, тиранична диктатура на смъртта, не е ли насмешка над човешкото същество и неговия прогрес? Да не се самозалъгваме: смъртта е триумф на тиранията и трагизма, и уви пир на иронията и комизма... Жалко и комично същество е човекът, след като му е съдено да живее във воденицата на смъртта, да гледа как тя безмилостно мели човек след човек, поколение след поколение и усеща как и самия него постепенно смила, докато не го смели докрай... За нещастното и осмяно същество, което се нарича човек, е абсолютно невъзможно да победи смъртта. Тогава какво? Има ли изход? Да, има! Това, което е невъзможно за човека, се е оказало възможно само за Едно Същество във всички светове. Кое ли? Богочовекът Христос. Богочовекът Христос е победил смъртта. С какво? Със Своето възкресение. И с тази победа е решил проклетия проблем за смъртта; решил го е не теоретично, не абстрактно, не априорно, но със събитието, с преживяването, с факта, с историческия факт на възкресението Си от мъртвите.

Няма събитие, не само в Евангелието, но и в човешката история, което така силно, така убедително, така неоспоримо да е засвидетелствано, както Христовото възкресение. В целокупната си историческа действителност и мощ християнството е основано на факта на Христовото възкресение. Със своята всепобедна сила то се е наложило като център на християнството. Ако християнството може да се сведе до едно събитие, то това събитие е Христовото възкресение. Ако християнството има начало във времето, то започва не от Витлеем, а от Възкресението. Основа на християнството е Христовото възкресение. То е основен факт; ако не се тръгне от него, не може да се разгадае тайнствената Личност на Исуса Назарянина. Със Своето възкресение Господ Христос е обяснил Себе Си и Своята Богочовешка Личност на света. До възкресението Си Той учел за вечния живот, но едва след възкресението доказал, че Той наистина е живот вечен. До възкресението Си Той учел човеците за победата над смъртта, но едва след възкресението победил смъртта и дал на хората сили, та и те да побеждават смъртта и в душата, и в тялото си. С една дума: цялото Христово учение едва в Неговото възкресение добива своето опитно потвърждение и обяснение.

Без Христовото възкресение християнството не може да се обясни. Моля ви, с какво ще обясните смелата проповед на апостолите за възкръсналия Христос, онези същите апостоли, които, поразени и уплашени от голготската Христова смърт, страховито избягали от Него? С какво ще обясните, с какво? Единствено с възкресението Христово. Ако Христос е умрял и не е възкръснал, с право пита свети Иоан Златоуст, кой би се решил да Го проповядва като Бог и Спасител? Кой би тръгнал след Него, кой би отишъл за Него на смърт? Ако Христос не е възкръснал, кой би въодушевил апостолите тези немощни, отчаяни и наплашени бегълци да проповядват един мъртвец; и каква награда са могли да очакват от мъртвеца, каква почест? Та те са избягали от Него, Живия, когато е бил хванат; а след смъртта Му нима биха могли да застанат така смело зад Него, ако Той не е възкръснал? Не, не! Те не биха могли, нито биха посмяли да измислят Христовото възкресение, ако то не се е случило. Много пъти докато е бил жив Спасителят, им говорел за Своето възкресение, но те не разбирали нищо. Затова ако Христос не е възкръснал, те, гонени от целия народ, пропъждани от град в град, би трябвало най-накрая да се откажат от Него и да престанат да издигат гласове за някакво Негово възкресение. Ако възкресението Христово не се е случило действително, а са го измислили апостолите, на какво са могли да разчитат, проповядвайки една такава измислица? Дали на силата на своите думи? Но те били неуди хора. Дали на богатство? Но те не са имали нито торба, нито тояга, нито обуца. Дали на знатен род? Но те били бедни и родени от бедни. Дали на знаменит роден край? Но те идвали от незнайни села. Дали на своята многобройност? Но те били само единайсет. Дали на обещанията на Учителя? Но ако Той не е възкръснал, тогава и останалите Му обещания не биха били достоверни за тях. И как биха могли да укротят народния гняв? След като храбрият Петър от страх пред слугинята се отрекъл от Христа, а и всички останали, виждайки Го вързан, страховито се разбягали, как тогава биха посмели дори да си помислят да отидат по всички краища на света и навсякъде да посяват една измислена проповед за Възкресението? След като единият се уплашил от слугинята, а останалите само от вида на оковите, то как

тогава са могли да устоят пред царе, владетели и народи, мечове, нагорещени казани, разпалени пещи, безброй видове смърт, как ако възкръсналият Господ Христос не ги е подкрепял с Божествената Си сила? Да, всичко това е вършила силата на възкръсналия Богочовек.

Без Христовото възкресение не би могло да се обясни не само апостолството на апостолите, но и мъченичеството на мъчениците, изповедничеството на изповедниците, светителството на светителите, чудотворството на чудотворците, не би могла да се обясни нито вярата на вярващите, нито любовта на обичащите, нито надеждата на надяващите се, нито който и да е християнски подвиг. Ако християнската вяра не е вяра във Възкръсналия, и поради това във вечно Живия и Животворящ Богочовек Христос, кой би въодушевявал през вековете милиони хора да вярват в Христа, да Го обичат, да живеят в Него; кой би ги ръководил чрез евангелските добродетели и подвизи? С една дума: ако няма възкресение Христово, не би имало и християнство. Христос би бил първият и последният християнин, Който е издъхнал и умрял на кръста, а заедно с Него и Неговото учение и Неговото дело. Тогава биха били истина думите на злочестия Ницше: "Първият и последен християнин е разпънат на Голгота".

Приятелю, възкресението на Богочовека Христос е първият радикален преврат и първата истинска революция в историята на човечеството. То е разделило историята на две части. В първата част е господствал девизът: смъртта е необходимост; във втората започва да господства девизът: безсмъртието е необходимост. Христовото възкресение разделя човешката история на две; преди него истинският прогрес е бил невъзможен, след него той става възможен. От факта на Христовото възкресение се родила философията на Възкресението, която неопровержимо показва и доказва, че необходимост е не смъртта, а безсмъртието; не победата на смъртта, а победата над смъртта. Въз основа единствено на този факт и на живота, изграден върху Христовото възкресение, е възможен истински прогрес.

Практическото убеждение и философската догма: смъртта е необходимост, е връх на песимизма. Тази догма има своите следствия в принципите: грехът е необходимост, злото е необходимост. Но и философията на Възкресението има свои следствия, етапи: безгрешността е необходимост, доброто е необходимост. След като възкресението на Богочовека Христос е факт, събитие, преживяване, тогава не съществува нито една богочовешка добродетел, която не би могла да стане факт, събитие, преживяване в човешкия живот.

Фактът на Христовото възкресение не е ограничен нито от времето, нито от пространството; във всяко отношение той е безкраен и безконечен, както и самата личност на Богочовека Христос. Това е събитие с общочовешко значение. Той се разраства в многомилionenния живот на всички християни, тъй като християните затова са християни, защото с вярата във Възкръсналия Господ Христос стават членове на Богочовешкото Му тяло Църквата. Църквата е непрекъснато и безкрайно продължаване на едно събитие, на един факт Христовото възкресение. Тя е нов организъм, нова реалност, безкрайна, безсмъртна. Тук няма граници нито временни, нито пространствени. Фактът на Христовото възкресение е основа на Църквата, основа на християнството и на всеки християнин. Ако човек не съгражда върху него, съгражда живота си на пясък, защото всички основи, освен тази, не са нищо друго, освен движещ се пясък.

Със Своето възкресение Богочовекът е разкъсал порочния кръг на смъртта: извършил е преминаване от смъртта към безсмъртието, от времето към вечността. Чрез Неговата Личност това преминаване е извършил и човекът, но не като човек, а като Богочовек. Затова Възкресението е централен факт: от него се извежда и до него се свежда същността на цялото християнство, на целия християнски живот. От човека се иска едно да усвои този факт, да преживее това преживяване, да възкреси себе си от гроба на всичко онова, което е смърт, като чрез вярата съединява душата си с възкръсналия Господ Христос.

Христовата победа над смъртта е направила възможен безкрайния прогрес на човека и човечеството към божествено съвършенство. Всъщност истинският прогрес се състои в победата над смъртта, в обезсмъртяването на душата и тялото, в спасението от смъртта, а това ще рече: в спасението от греха и злото, които са единствените източници на смъртта. Ако смъртта е завършек на човека и човечеството, тогава всички стремежи на човека към прогрес са най-проклетото и най-подигравателното свойство, което някой е вложил в човека, за да му се надсмее колкото се може по-злостно. В този случай най-добре и най-последователно е да замреш в отчаяна инерция и да извършиш самоубийство, понеже животът би бил непоносима тирания и нетърпима насмешка.

Мнозина не признават възкресението, не признават победата над смъртта, а говорят за прогрес. Но всички тези прогреси, били те научни или философски, или в изкуството, или културни, не са нищо друго, освен концентрични кръгове, вписани в кръга на смъртта. Прогрес, който изневерява на човека и го допуска до смъртта, не е прогрес, а фалшификат на прогреса. Ако прогресът не е в състояние да осмисли живота и смъртта, да обезсмърти човека и човечеството, тогава това не е прогрес, а маскиран регрес. Такива са всички прогреси, освен прогреса, основан на възкръсналия Богочовек. Ако смъртта не е победена и безсмъртието не е осигурено с възкресение, тогава няма истински прогрес в страшната воденица на смъртта, тогава всички хора без изключение са роби на смъртта, лакеи на смъртта, мливо на смъртта. Ако е така, тогава защо живеем, воденичари на прогреса, във воденицата на смъртта? Затова ли, за да ме смели в последна сметка целия, без остатък воденицата на смъртта?... Да, да, всеки прогрес, който не се основава на безсмъртието на човешката личност, представлява наивни и фантастични приказки и легенди, които нещастният жител на тази планета сънува. В чии обятия? В отвратителните обятия на змея смърт.

Думата "прогрес" буквално означава всяко движение напред. Чрез разностранната си дейност: религиозна, философска, научна, техническа, икономическа, човешкият род очевидно се движи напред, върви напред към какво? Няма съмнение към смъртта като последна реалност. Родени във воденицата на смъртта, отраснали в нея, хората, всички хора със своите прогреси най-накрая биват смилани от смъртта. Разгледайте тайната на човешкия прогрес и ако разумът ви не е приспан с морфина на наивния хуманизъм и сърцето ви не е упоено с опиума на културното идолопоклонство, вещопоклонството, вие би трябвало да откриете, че човечеството чрез целия си прогрес бърза към едно, прогресира към едно към смъртта. Зад всеки наш прогрес стои смъртта. Това е най-сигурната цел на човешкия прогрес. А след като прогресът завършва със смърт, не е ли смешно да го наричаме прогрес? По-разумно е да го наричаме регрес, кобен регрес, тъй като отвежда всичко в небитието, в несъществуването, в нищото. Ако не искаме нарочно да залъгваме и малкото съзнание, което имаме в сърцето си, тогава трябва да съзнаем и усетим, че няма истински прогрес без победа над смъртта, без осигуряване на безсмъртие на човешката личност, без осигуряване на вечен живот. С други думи: за човека и човечеството не съществува прогрес без Богочовека Христос, единственият Победител на смъртта. Защото прогрес е само онова, което побеждава смъртта и осигурява безсмъртие на човешката личност. Всичко онова, което не побеждава смъртта и не осигурява безсмъртие на човешкото същество, е регрес, фатален регрес, който осъжда човека на смърт, от която няма възкресение. Тъй като Богочовекът Христос е единственият Победител на смъртта, то Той е и единственият Основател и Творец на единствено истинския прогрес, богочовешкия прогрес; а човекът и всичко, което е човешко, прекалено човешко, всъщност е регрес. Дилемата е много ясна: човекът или Богочовекът, смъртта или безсмъртието?...

Приятелю, ако поне веднъж сериозно си се запитал: какъв е смисълът на моя живот, който така неуморно бърза към гроба, прогресира към смъртта ти би могъл да намериш отговор на въпроса си само във възкръсналия Господ Иисус. Ако пък личния си проблем си разширил за цялото човечество и в безсънни нощи и шумни дни сериозно си се питал: какъв е смисълът от съществуването на човешкия род и какво всъщност е човешкият прогрес, от всички факти ти би могъл да извлечеш само едно заключение, че прогрес е всичко, което отвежда към Христа и възкресението, защото осигурява безсмъртие за човека и човечеството; регрес е всичко, което отдалечава от Христа и възкресението, понеже тласка и човека, и човечеството към смърт, към небитие. Стремешът към Христа е виталната сила на прогреса, защото с нея се побеждава смъртта и смъртността, тоест греха и злото, и осигурява безсмъртие и вечен живот.

Единственият смисъл на човешкото съществуване във воденицата на смъртта е личното безсмъртие на всяко човешко същество. Без това, за какво ни е прогрес и усъвършенстване, за какво ни е философия и култура, защо ни е добро и зло, за какво ни е Бог и свят? Да се усетиш безсмъртен още живеейки в тялото, е блаженство, което може да се намери и осигури само чрез Богочовека Христос. Развиването на усещането за безсмъртие и неговото превръщане в съзнание за безсмъртие е мисията на Христовия човек в този живот. Мисля, че Евангелието на Спасителя не е друго, освен практическо напътствие как човек може себе си, смъртния, да превърне в безсмъртен. Практикувайки евангелските добродетели, човек побеждава всичко, което е смъртно у него; и доколкото живее по евангелски, дотолкова по-силно изтласква от себе си смъртта и смъртността и израства в безсмъртност и вечност. Да усещаш Господ Христос в себе си, е същото, както и да се чувстваш безсмъртен. Това усещане за безсмъртие извира от усещането за Бога, понеже Бог е извор на безсмъртието и вечния живот.

“Какво е безсмъртието?”, пита великият християнски философ свети Исаак Сирин и отговаря: “Безсмъртието е усещането на Бога”. Да усещаш Бога, значи да се усещаш безсмъртен. Бог и безсмъртие са взаимно свързани. Едното е невъзможно без другото. Да усещаш Бога в себе си постоянно, във всяка мисъл, във всяко усещане, във всяка постъпка, това е безсмъртието. Да придобиеш това усещане за Бога, означава да си осигуриш безсмъртие и вечен живот. Следователно само от вярата в Бога, от усещането за Бога произлиза и усещането за личното човешко безсмъртие.

Богочовешкият прогрес се състои в това да развива и усъвършенства у хората това усещане за личното човешко безсмъртие, тъй като в най-голяма степен развива у тях усещането за Бога. Човекът с Христова вяра живее с усещането и съзнанието, че всеки е безсмъртен и вечен и поради това не може да бъде предмет на ничия експлоатация и тирания. Усещането за безсмъртие идва от усещането за Бога, а усещането за Бога не търпи греха, а го изгонва от човека, тъй като грехът предизвиква смърт. Ако у човека е живо усещането за Бога, с него е живо и усещането за безсмъртието, което се бори неуморно с всичко онова, което умъртвява човека а това е грехът, всеки грях и всяко зло.

Приятелю, вгледайте се в основните принципи на европейския хуманистичен прогрес, в неговата метафизика. Нима не виждате, че хуманистичната култура систематично притъпява у човека усещането за безсмъртие, докато съвсем не го притъпи, и човекът на европейската култура решително започне да твърди: тяло съм и само тяло. А това значи: смъртен съм и само смъртен. Така хуманистична Европа е завладяна от девиза: човекът е смъртно същество. Това е формулата на хуманистичния човек, това е същината на неговия прогрес. Най-напред несъзнателно, а после систематично у европейския човек чрез науката, философията, културата е насаждано съзнанието, че човекът е смъртен целият без остатък. Това съзнание постепенно се е оформило в убеждение, което гласи: смъртта е необходимост. Смъртта е необходимост! Има ли нещо по-ужасно, по-оскърбително и по-подигравателно: най-големият враг на човека е необходим на човека! Кажете, има ли в това някаква логика? Да не би европейският човек, задушаван и млян във воденицата на смъртта, да е изгубил и последната капка разум и е започнал да блънува?... Хуманистичният човек е страшно опустошен, тъй като от него е прогонено и съзнанието, и усещането за личната безсмъртност. А без това нима човекът е човек? Европейският човек е феноменално ограничен и смален, сведен до части и отломки, понеже от него е изгонено всяко усещане за безкрайност и вечност. А без безкрайността може ли човек въобще да съществува? И ако може да съществува, има ли смисъл неговото съществуване? Нима без това усещане за безкрайността той не е мъртва вещь между вещите и мимолетно животно сред животните? Позволете ми следното парадоксално сравнение: аз мисля, че някои животни са по-близо до вечността и безсмъртието в своите желаниа от човека на европейския хуманистичен прогрес. Повяхнал, закърнял, овеществен, дегенерирал, хуманистичният човек е напълно прав, като обявява чрез своите мъдреци, че човекът е произлязъл от маймуна. Веднъж изравнен с животните по произход, защо да не се изравни с тях и по морал. Принадлежейки към животните, звяр по същността на битието си, той им принадлежи и по морал. Все по-често в модерното правосъдие грехът и престъплението се смятат за неизбежност в обществото, за необходимост на природата. След като в човека няма нищо безсмъртно и вечно, то всяка етика в крайна сметка е сведена до прищявки на нагона. И хуманистичният човек в етиката се е уеднаквилил със своите предци маймуните и зверовете, и в живота му се наложил принципът: homo hominī lupus (човек за човека е вълк).

По друг начин не би могло и да бъде, тъй като само на усещането за човешкото безсмъртие може да се основава по-висш морал от животинския. Ако няма безсмъртие и вечен живот нито у човека, нито около човека, тогава за човека-животно е съвсем естествен и логичен животинският морал; тогава да ядем и да пием, защото утре ще умрем (1 Кор. 15:32).

Приятелю, релативизмът във философията на европейския хуманистичен човек е трябвало да даде като резултат релативизъм и в етиката; а релативизмът е баща на анархизма и nihilизма. Оттук, в края на краищата, цялата практическа етика на хуманистичния човек не е нищо друго, освен анархия и nihilизъм. Защото анархията и nihilизмът са неизбежна, крайна, апокалиптична фаза на европейския хуманистичен прогрес. Идеиният анархизъм и nihilизъм, идейното разложение е трябвало да се прояви в практическия анархизъм и nihilизъм, в практическо разпадане на европейското хуманистично човечество и неговия прогрес. Нима ние не сме свидетели на този процес, който опустошава европейския континент? Резултатите от европейския прогрес винаги ще бъдат анархизъм и nihilизъм.

Европейският човек е глупав, щом може, без да вярва в Бога и безсмъртието на душата, да вярва в прогреса, в смисъла на живота и да работи върху това. За какво ми е прогрес, когато той ме обрича на смърт? За какво са ми всички неща, всички съзвездия, всички култури, когато от тях ме дебне смъртта и най-накрая ме улавя? Където има смърт, там със сигурност няма прогрес. А ако го има, той е прокълнат прогрес към воденицата на смъртта.

Тази безпътица на европейския хуманистичен прогрес е усетил и художествено изразил в своята трагедия "Rossum's universal Robots" изтъкнатият чехословашки писател Карел Чапек. Между неговите герои Алквист и Елена се води следният диалог:

Алквист: Нана, има ли някакъв молитвеник?

Елена: Има един огромен.

Алквист: И в него навярно се намират молитви за разни случаи в живота? Против природни бедствия? Против болести?

Елена: Да, против изкушения, против наводнения...

Алквист: А против прогреса няма ли?

Елена: Сигурна съм, че няма.

Алквист: Е, жалко.

Приятели, срещу хуманистичния човек и неговия прогрес стои Христовият човек със своя богочовешки прогрес. Основното начало на богочовешкия прогрес е: човек е истински човек единствено с Бога, единствено с Богочовека; с други думи: човек е истински човек единствено с безсмъртието, тоест с преодоляването на всичко смъртно и всяка смъртност, с победата над смъртта. Като побеждава у себе си греха и злото, Христовият човек преодолява смъртта и смъртността в своето съзнание и чувства и съединява себе си с Единствено Безсмъртния с Богочовека Христос. Христовият човек, като се съединява с безсмъртния Богочовек, вече е безсмъртен, още в този свят получава безсмъртие: неговият ум вече мисли с мисъл Христова, мисъл безсмъртна и вечна, а сърцето му вече усеща в себе си живота Христов, живот безсмъртен и вечен...

В очите ви като че ли се чете въпросът: как се постига това в тази воденица на смъртта? Ето как: с вяра във Възкръсналия Господ Иисус. Човек повярва ли от все сърце и искрено във възкръсналия Богочовек, в душата му веднага се ражда чувството за безсмъртност, за възкресение, усещане, че смъртта е победена, а с нея и грехът, и злото. Това усещане за личната безсмъртност въодушевява и подтиква християнина към евангелски подвизи и той с радост изпълнява заповедите Христови, и с възторг преминава жизнения път от небитие към всебитие, от смърт към безсмъртие. Съединявайки се с Христа, човек се чувства безсмъртен и безкраен с цялото си същество. Така трагичният принцип на хуманистичния прогрес смъртта е необходимост, се заменя с радостния принцип на богочовешкия прогрес безсмъртието е необходимост.

Богочовешкият прогрес има своя богочовешка нравственост: целият човешки живот има своето ръководство и сила в Богочовека. Добро е само онова, което е Христово; въвн от това няма истинско добро. Безсмъртието е главно свойство на Христовото добро. Оттук безсмъртието е необходимо в нравствеността на Христовия човек като усещане, като съзнание, като дело, като практика. Да усещаш Господа Христа като душа на своята душа, като живот на своя живот това е и човешката безсмъртност, понеже с това е осигурена безкрайността и безконечността на мислите, чувствата, живота. За истинския християнин безсмъртието е и естествено, и логично, а също и неговата безкрайност. То е, което способства и осигурява безкрайното нравствено усъвършенстване, безкрайния нравствен прогрес към Бога, у Когото се събира цялото съвършенство. Поради това е съвсем естествен, логичен и оправдан категоричният императив на богочовешкия прогрес: Бъдете съвършени, както е съвършен и Небесният ваш Отец (Мат. 5:48).

Христовият човек върви по пътя на божественото съвършенство, побеждавайки с помощта на евангелските добродетели греха и злото у себе си и в света. Той винаги се стреми напред от добро към по-добро, от малко

към по-голямо, от по-голямо към най-голямото. При това той никога не спира, защото застояването означава духовна смърт. Чрез всяка чиста мисъл, чрез всяко свято чувство, чрез всяко добро желание и блага дума човекът напредва към възкресението, към безсмъртието, към вечния живот.

Побеждавайки греха и смъртта, Христовият човек преминава в този живот три главни етапа на християнското развитие: раждане в Христа, преображение в Христа, възкресение в Христа. Крайната цел на неговата борба е да възкръсне с Христа. А това значи да победи смъртта. Значи, ти вече си победил смъртта, ако с душата си си повярвал във възкръсналия Богочовек, защото Той е казал: "Който вярва в Мене, има живот вечен... преминал е от смърт в живот...".

Щом повярва във възкръсналия Богочовек, човекът започва да става човек, защото се освобождава от греха и смъртта и придобива усещане за безсмъртие. Грехът е болест, която притъпява чувството за безсмъртие, и човек не достига до живия и истинен Бог нито с чувство, нито с мисъл. Такъв човек е осакатен, той е получовек. Христос е победил греха и смъртта с възкресението Си, за да събуди човека за безсмъртие и вечен живот, да оживи и обнови слабото му и притъпено чувство за безсмъртие и той да усети Бога и вечния живот като смисъл на човешкия живот и на земята, и на небето.

Всъщност Църквата е божествена работилница, в която непрестанно се обновява и укрепява човешкото чувство и съзнание за лично безсмъртие и безкрайност. Нима молитвата не прави душата безкрайна, съединявайки я с Бога? Нима любовта не обезсмъртява душата, въздигайки я до Бога? Нима милосърдието, добротата, смирението и праведността не обезсмъртяват човека, пренасяйки го в царството на Христовата Истина? Да не се самозалъгаме: чрез всяка евангелска добродетел човек побеждава по малко смъртта у себе си, докато най-накрая напълно я победи и си осигури безсмъртие и живот вечен.

При богочовешкия прогрес човекът постоянно върви с Христа като по Божи път чрез Божията истина към вечния и безсмъртен живот. А всичко това е дарувал на човешкия род Богочовекът Христос със Своето възкресение. Цялата истина в света, смисълът на всички творения, цялата радост на всички същества са дадени на човешкия род чрез възкресението на Богочовека Христос. Затова Христовото възкресение е най-съдбоносното събитие в историята на света, от него зависи непреходната, божествената стойност не само на отделния човек, но и на всички хора.

Приятели, аз ви изложих в общи линии християнската философия на прогреса. Какво е прогресът? Преодоляване на смъртта и победа над смъртта, тоест преодоляване на злото и греха, победа над злото и греха, а чрез това осигуряване на безсмъртие за всяка душа и за народната душа като цяло. С други думи, прогресът е да се придобие Господа Христа, да се живее с Него, в Него и за Него, и по този начин да се преодолее грехът и смъртта в самите нас и в ближните. Богочовешкият прогрес се осъществява с практикуването на богочовешките евангелски добродетели. Защото с тях се надмогва смъртта и се обезсмъртява душата, обезсмъртяват се мислите, обезсмъртяват се чувствата. В личността на светиите виждаме осъществен богочовешкият прогрес. С христожадуващи подвизи те от смъртни са преобразували себе си в безсмъртни, от преходни в непреходни, от несвети в свети. За тях чудесният Господ Исус е бил всичко навсякъде: всичко в душата, в сърцето, в живота, всичко в народа, всичко в държавата. Без Христос и животът, и сърцето, и душата, и народът, и държавата не са нищо друго, освен смърт, от която няма възкресение. Осветявайки и просветявайки себе си с живот в Христа, светиите съграждат истински прогрес чрез победата над смъртта, над злото, над греха, над тъмнината. Затова няма смърт нито за личността им, нито за делата им, а във всичко, което е тяхно, се е изляло божествено безсмъртие и вечност. Побеждавайки чрез евангелските подвизи всичко грешно и смъртно в себе си, светиите са постигнали безсмъртие и вечен живот и са станали наставници и учители по пътя, който води от смърт към живот. Европейските културтрегери непрестанно ни предлагат на нас, православните, хуманистичния прогрес, който систематично убива усещането за безсмъртие у човека и народа, приравнявайки човешкото същество със смъртните насекоми и животни. Ала ние имаме в светиите непогрешими и неустрашими водители към богочовешкия прогрес, които претворяват душата ни в безсмъртна и вечна, с денонощни молитви невидимо я водят през шумната воденица на смъртта и я въвеждат в царството на Христовото безсмъртие и вечност, където всички съвършенства и всички радости живеят заедно. Само предвождани от светиите в борбата с греха и смъртта ние непрестанно ще вървим към победа, от победа над греха към победа над смъртта и само така в човекоядната воденица на смъртта ще си осигурим безсмъртие и в този, и в онзи свят.

ХРИСТИЯНСКАТА ФИЛОСОФИЯ НА КУЛТУРАТА

Ние живеем на географска и духовна граница между два свята, между две култури, между Изтока и Запада. Нашата народна душа е изпратена в този тайнствен свят и ъе е казано: живеј на острието на меча! Може ли който и да е от нас да живее безопасно върху острието на меча? При такъв живот не е ли необходимо да бъдем постоянно нащрек? От една страна, душата ни привлича със своя магнетизъм метежният Запад, а от друга, с тайнствената си красота ни примамва спокойният Изток. Под лъскавата повърхност на Запада бушуват вулканични противоречия; под грапавата повърхност на Изтока шумят богожадуващи бездни на духа. И нас ни разкъсват двата свята. Накъде ще тръгнем: на Изток или на Запад? Душата ни трябва да бъде херувимски прозорлива и серафимски чувствителна, за да може да тръгне и върви по пътя, който няма да я доведе до смърт. Не казвай: нека се раздели душата на нашия народ, нека половината да тръгне на Изток, а другата половина на Запад. Приятелю, може ли окото ти да вижда, ако го разделиш? Може ли сърцето ти да усеща, ако го разсечеш? Може ли да просъществува царство, ако се раздели? Самите факти неоспоримо отговарят и неопровержимо свидетелстват не може. Как тогава душата на нашия народ може да живее и да не умре, да стане безсмъртна, ако се раздели?

Не трябва да се заблуждаваме, положението на нашата народна душа е съдбоносно сериозно; само опортюнист може да се отнася към него несериозно. Основен принцип на народната психология е: всеки индивид носи в себе си не само съдбата на своята собствена душа, но и на народната. Всеки е отговорен за всичко. В тялото на нашия народ душите ни са преплетени помежду си, както корените в земята, от които расте един ствол, едно дърво. У всекиго е душата на всеки, а всички души съставляват един неделим организъм. Ако душата ми е заразена с егоизъм, нима отровата няма да се разлее по целия организъм на народната душа? Ако твоето сърце е заразено със саможивост, нима не си станал гангрена в организма на народната душа, гангрена, която трябва веднага да се отсече?

Свикни с мисълта, че народната душа не е нещо отделно от нас; тя е органично единство от всички отделни души. Каквото и да вършиш, каквото и да мислиш, каквото и да чувстваш твоята работа, твоята мисъл, твоето чувство прониква в душата на целия народ, влиза в нея с всички свои пороци и добродетели, гадости и радости. За здравето на нашата народна душа е отговорен всеки един от нас и най-големият, и най-малкият, и най-ученият, и най-неграмотният, и най-видният, и най-униженият.

Когато нашата ¹ народна душа за първи път се е изправила на кръстопътя между двата свята, свети Сава решително я повел по пътя на Богочовека Христос. Преди него тя е била сляпа; чрез него е прогледала и за първи път е видяла вечната Истина и вечния смисъл на живота. От смъртното той обърнал душата ни към Безсмъртния, от временното към Вечния, от човешкото към Богочовека. По кой път ще тръгнем, приятели мои, когато душата ни, като красива птица запърха в клетката на нашето тяло, забърза мъчена от съдбовните въпроси: какво е животът, какво е смъртта, защо се дава живот на човека, след като завършва със смърт? Налегнат ли ни тези страшни въпроси, кой ще ни отговори на тях, дали европейският човек или Богочовекът?

Ако човек не си е задал тези съдбовни въпроси, бъдете сигурни, че още не е излязъл от животинския стадий, още не се е развил в човек. Ако някой счита, че стои по-високо от животните поради това, че разкошно се облича и храни, посочете му животните и растенията. Забележете, нима полският крин не е по-красиво облечен и от славния цар Соломон? Нима не е по-разкошно украсен и от Савската царица? Забележете, нима пчелата не се храни по-добре от всеки богаташ, тъй като се храни с цветя? А когато сериозно се вгледате в някои представители на нашата интелигенция, ще видите, че те още не са излезли от неорганичното състояние, понеже живеят с тялото и за тялото заради този тленен пашкул на душата.

Който веднъж сериозно се замисли над тайнственото същество, което се нарича човек, той трябва или като Растко с цялото си същество да повярва в Господа Христа, или да извърши самоубийство, неизбежно да

¹ Става дума за сръбския народ, но положението на неговата народна душа досущ прилича на положението, в което е душата на нашия народ. Първият духовен водач на сръбския народ е свети Сава, на нашия свети Климент и свети Наум, свети Иоан Рилски.

извърши духовно самоубийство, а може би и физическо. Живеейки на съдбоносната граница на културите, нашият човек, сблъскал се със съдбовните въпроси, не може да се помири, докато решително не тръгне или по пътя на европейския човек, или по пътя на Богочовека. Какво го очаква на единия и какво на другия път? С какво завършва единият и с какво другият път? На какво се основава културата на европейския човек и на какво културата на Богочовека?

Европейската култура се основава на човека като на темел. С човека се изчерпва нейната програма и цел, нейните средства и съдържание. Хуманизмът е нейният главен архитект. Цялата е изградена върху софистическия принцип и критерий: човекът е мярка на всички неща, видими и невидими, и то европейският човек. Той е върховният създател и подател на ценностите. Истина е това, което той провъзгласи за истина; смисъл на живота е онова, което той провъзгласи за смисъл, добро и зло е онова, което той провъзгласи за добро и зло. Казано кратко и искрено: европейският човек е провъзгласил себе си за бог. Нима не сте забелязали, колко много обича да богува, да богува чрез науката и техниката, философията и културата, религията и политиката, изкуството и модата да бъде бог на всяка цена, макар с инквизиция и папизъм, макар с меч и огън? С езика на своята хуманистично-позитивистка наука той е обявил няма Бог. И воден от тази логика той смело е извел заключението: тъй като няма Бог, тогава аз съм бог!

Европейският човек нищо не обича така, както да се представя за бог, макар в тая вселена да е като мишка в капан. За да покаже и докаже, че е бог, той е обявил всички светове над нас за пусти, без Бог и без живи същества. Той на всяка цена иска да овладее природата, да я подчини на себе си, затова е организиран поход срещу природата и го е нарекъл култура. В него е впрегнал своята философия и наука, своята религия и етика, своята политика и техника. Успял е да излъска някое парче от повърхността на материята, но не я е преобразил. Борейки се с материята, човекът не е успял да я очовечи, но тя е успяла да го ограничи и направи повърхностен, да го сведе до материя. И той, обгърнат от нея, съзнава себе си като материя, само като материя.

Знаете ли кой е победил? Иронията. Защото културата е направила човека роб на материята, роб на предметите. Очевидна е истината: европейският човек робува на предметите, а не властва над тях. Самозваният бог робоподобно се покланя пред предметите, пред идолите, които сам е направил. В своя поход срещу всичко надприродно, с придобивките на собствената си култура е заменил всички надматериални стремежи: заменил е небето, заменил е душата, заменил е безсмъртието, заменил е вечността, заменил е живия и истинен Бог.

Човекът провъзгласил културата за бог, тъй като на тази помръкнала звезда той не може да издържи без бог, без какъвто и да е бог, бил той и лъжовен. Такава е мрачната ирония на така устроения човек.

Нима не забелязвате, че европейският човек в своята културомания е превърнал Европа във фабрика за идоли? Почти всеки предмет на изкуството е станал идол. Нашето време е идолопоклонническо. Никой континент не е така наводнен с идоли, както днешна Европа. Никъде няма такова преклонение пред предметите и никъде не се живее толкова за предметите и заради предметите, както в Европа. Това е идолопоклонство от най-лошия вид, понеже е преклонение пред пръстта. Кажете, нима човек не се кланя на червеникавата пръст, когато саможиво обича земното, пръстеното свое тяло и упорито твърди: тяло съм и само тяло? Кажете, нима европейският човек не се кланя на червеникавата глина, когато за свой идол провъзгласява класата или народа, или човечеството?

Няма съмнение, Европа не страда от атеизъм, а от политеизъм; не страда от липса на богове, а от прекалено много богове. Изгубила истинския Бог, тя иска да удовлетвори глада си по Бога със създаването на множество лъжливи богове, идоли. Превърна науката и нейните хипотези в идоли; от религията и нейните представители също е създала идоли; от политиката и партиите пак е създала идоли; модата и манекените отново са нейни идоли. А над всички тях, на трона на егоизма тя е поставила европейския човек, европейския Далай Лама.

В своята същност европейската култура е фетишизъм, фетишизъм в европейско издание, в европейски костюм. "Чревоугодие за предмети" е характерна черта на европейския човек. Фетишистката метафизика на европейската култура практически се изразява във фетишистката етика. Старият езически фетишизъм

се е отличавал с човекоядство. А нима новият европейски фетишизъм не людоедства, само че маскирано, културно? Нима европейската култура чрез своята наука не е провъзгласила за главен принцип на живота борбата за съществуване? Какво е това, ако не призив за човекоядство? Това не означава ли: човече, бори се за съществуване с всички средства; ако трябва дори с човекоядство! Главното е да оцелееш! Как? Това не е под контрола на съвестта. Животът е кланица, в която по-силният има право да убие по-слабия. Нещо повече: по-слабите хора са материал за по-силните. Тъй като няма нито Бог, нито безсмъртие, тогава на човека всичко му е позволено заради оцеляването. Позволен е грехът, позволено е злото, позволено е престъплението. Позитивистката наука е обявила: всичко, което става, става по природни закони. В природата господства законът на необходимостта. Той владее над хората, над техните мисли, чувства, стремежи, постъпки. Когато грешат, хората грешат по необходимост. Човече, ти не си виновен, дори за най-голямото твое престъпление не си виновен, защото всичко, което вършиш, го вършиш по природна необходимост. Не се учудвайте! Не може да съществува грях за човека, за когото не съществува Бог, тъй като грехът е грях пред Бога. Ако няма Бог, тогава няма ни грях, ни зло, ни престъпление.

Метафизическият нихилизъм на европейската култура, изразен в принципа “няма Бог”, по необходимост се проявява като практически нихилизъм, чийто принцип е: няма грях, всичко е позволено! Обърнете внимание, със своята философия и наука, със своята техника и политика европейската култура систематично изтласква от човека всичко безсмъртно и вечно, виртуозно парализира в него усещането за безсмъртие, смалява душата му.

Трябва да се освободим от Бога – това е явното или тайно желание на мнозина строители на европейската култура. Те работят за това чрез хуманизма и ренесанса, чрез русовския натурализъм, романтизма и волунтаризма, чрез парламентаризма и революционизма. А по-смелите от тях са създали лозунга: трябва да убием Бога! Най-накрая, най-последователният строител и най-искреният изповедник на европейската култура Ницше, от върха на човекоманиакалната пирамида на егоизма е обявил вестта: “Бог умря!”.

Когато няма нито вечен Бог, нито безсмъртна душа, тогава няма нищо абсолютно, нищо ценно, тогава всичко е относително, всичко е преходно, всичко е смъртно. И наистина абсолютните ценности са отхвърлени, а са се възцарили относителните. Няма съмнение, релативизмът е и логика, и природа, и душа на хуманизма. Айнщайновата теория на относителността е плод на хуманизма и всички негови философски, научни, технически и политически разклонения. Но не само това: в крайна сметка хуманизмът не е нищо друго, освен нихилизъм.

Немският философ Карл Джоел така очертава кризата на европейския дух: “На нашия светоглед не му достига стремеж към цялостност и абсолютен смисъл. Липсва ни цялостност в убежденията, а най-голяма сила имат убежденията и вярванията. Нашият морал няма велики характери; нашата история няма личности, чрез които се изразява целият народ и времето в най-сбита форма. Не ни достига велика поезия, тъй като нашата фантазия, откъсната от световната цялостност, се хваща само за малкото, а в голямото само си играе, понеже нашата поезия вече не носи онова светоусещане на класиците, което е придавало на техните стихове по-висш звук и на техните образи вътрешна необходимост. Имаме най-упойващата живопис на тона без мелодия, най-разкошния патос без етос, най-разнообразния инструментариум, илюстрация, режисура, най-веща техника без душа. Имаме най-атраактивен център, най-богата сцена, най-живо действие без герои, а с масовки и кукли. Имаме режисура като изкуство със силни ефекти, изкуство на явленията без същност. Имаме най-богат живот, но той няма мир и мекота, вътрешна хармония, понеже не му достига цялостен смисъл, помиряване на човека и света. Така кризата на философията става криза на епохата”.

Да, хуманизмът не е могъл да не се развие в нихилизъм. Нима може човек да не стане нихилист, когато не признава никаква абсолютна ценност? Ако следвате логиката докрая и вие ще трябва да дойдете до заключението, че релативизмът е баща на анархизма. Щом всички същества са относителни, тогава нито едно от тях няма право да се налага над другите. Опитва ли се, трябва да воюва до смърт. Щом всички ценности са относителни, какво право има която и да е от тях да се наложи като най-голяма и върховна? Въз основа на какво твоята истина, приятелю, измества моята, когато и едната, и другата са относителни? Щом в човешките светове няма нищо абсолютно, тогава не съществува нито йерархия на съществата, нито йерархия на ценностите; съществува само анархия.

И наистина реалност над реалностите е, че нихилизмът и анархизмът са логичен завършек на европейската култура, неизбежна завършена форма на европейския хуманизъм и релативизъм. Хуманизмът неизбежно се развива в атеизъм, преминава през анархизъм и завършва с нихилизъм. Ако някой днес е атеист, знай, че ако е последователен, утре ще бъде анархист, а вдругиден нихилист. А ако някой е нихилист, знай, че е стигнал дотам от хуманизма през атеизма.

Какво остава от човека, когато душата излезе от тялото му? Труп. Какво от Европа, когато от нейното тяло се извади Бога? Труп. Когато са "изхвърлили" Бога от вселената няма не е станала труп? Какво е човек, който отрича душата в себе си? Нищо друго, освен глина, глинени ковчег. Резултатът е поразителен: влюбен в предметите, европейският човек най-накрая сам е станал предмет. Личността е обезценена и унищожена, останал е човек предмет. Няма го целия, безсмъртния, боголик човек, а само отломъци, телесната черупка на човека, от която е изгонен безсмъртният дух. Наистина черупката е изгладена, полирана, но въпреки всичко е черупка. Европейската култура е лишила човека от душа, овеществила го е и го е механизирала. Тя е като чудовищна машина, която поглъща хора и ги превръща в предмети. Финалът е затрогващо тъжен и потресаващо трагичен човекът става бездушен предмет сред бездушни предмети.

Такава е в общи линии културата на европейския човек. А каква е богочовешката култура? На какво почива тя? Тя цялата почива на личността на Богочовека Христа. Бог е станал човек, за да издигне човека до Бога. Това е началото и краят, между които се движи православната християнска култура. Нейният девиз е: Богочовекът във всичко да бъде пръв, да бъде всичко във всичко. Не само Бог, нито само човек, а Богочовек. Тук е олицетворено и осъществено най-тясното единство на Бога с човека. Пълнота и съвършенство на своята личност човек постига чрез съединение с Богочовека. Богочовечеството е единствената категория, чрез която се проявява цялата многостранна дейност на православната култура. Започва се от Богочовека и се завършва с идеален, обогочовечен човек. В центъра на света стои Богочовекът Христос. Той е ос, около която се движи целият свят и видимият, и невидимият. Той е тайнствен център за душата, към който гравитират всички души, гладни за вечната Истина и Живот. Той е извор на всички творчески сили на християнската култура. Тук Бог работи, човекът сътрудничи. Бог твори с човека, човекът твори с Бога, Божие творчество чрез човека. Заради това човек влага от себе си всичко, което е божествено, прилага го на практика, превръща го в творчество, в живот. В това творчество всичко, което е божествено не само у човека, но и в света, намира свой израз, всичко, което е божествено, работи, всичко, което е човешко, сътрудничи. Но за да сътрудничи човек успешно на Бога, трябва да привикне да мисли с Бога, да чувства с Бога, да живее с Бога, да действа с Бога. А това ни разкрива целта на християнската култура.

Каква е тя? Целта е да внесе и осъществи у човека и в света около него колкото може повече от божественото. Поради това християнската култура е култ към Христа Бога, служение на Христа Бога. В действителност християнската култура е непрекъснато служение на Христа Бога, не-прекъснато богослужение: човекът служи на Бога чрез себе си и чрез всички твари около себе си; постоянно прилага Божие в своята дейност, във всяко свое творчество; събужда всичко, което е божествено в природата, така че цялата природа да служи на Бога, предвождана от христолюбивия човек. По този начин всички твари могат да участват във всеобщото богослужение. Тъй като природата служи на онзи човек, който служи на Бога.

Богочовешката култура преобразява вътрешността на човека. Промяната става от вътрешното към външното първо душата, после тялото. Тялото е близък на душата, който чрез душата живее, движи се и съществува. Изтръгнете от него душата; какво остава, ако не мирислив труп? Богочовекът преобразява най-напред душата, след това и тялото. Преобразената душа преобразява тялото, преобразява материята.

Целта на богочовешката култура е да преобрази не само човека и човечеството, но чрез тях и цялата природа. Но как се постига тази цел? Единствено с богочовешки средства. А това са евангелските добродетели: вяра и любов, надежда и молитва, пост и смирение, кротост и милостивост, боголюбие и братолюбие. С практикуването на тези добродетели се изгражда богочовешката култура. Упражнявайки тия добродетели, човек преобразява душата си от грозна в красива, от мрачна в светла, от грешна в свята, от тъмнолика в христолика. И тялото се превръща в рамка, в която поставя христоликата си душа.

Чрез упражнението в евангелските добродетели човек придобива власт над себе си и над природата около себе си. Изгонвайки греха от себе си и от света, човек изгонва и дивата и разрушителна сила, напълно

преобразява и себе си, и света, усмирява природата и в себе си, и около себе си. Светителите са най-добър пример за това: освещавайки, преобразявайки себе си с практикуването на евангелските добродетели, те освещават, преобразяват и природата около себе си. Многобройни са светителите, на които са служили дивите зверове, които със самата си поява са усмирявали лъвовете, мечки и вълци. Тяхното общуване с природата е молитвено, благо, кротко, милостиво, нежно, не грубо, не сурово, не неприятелско, не диво.

Не външното, насилствено, механично натрапване, а вътрешното, доброволното, лично усвояване на Господа Христа с непрекъснатото практикуване на християнските добродетели осъществяват царството Божие в душите, осъществяват православната култура. Понеже царството Божие не идва по външни, видими пътища, но по вътрешни, духовни, невидими. То няма да дойде забелязано е обявил Спасителят. И няма да кажат: ето, тук е, или: на, там е. Понеже ето, царството Божие вътре във вас е (Лук. 17:20-21), вътре в душата, сътворена от Бога и боголика, в душата, осветена с Дух Светий. Тъй като царството Божие е правда и мир и радост в Духа Светаго (Рим. 14:17). Да, в Духа Светаго, не в духа човешки. То може да бъде в духа човешки дотолкова, доколкото човек изпълни себе си с Духа Светаго чрез евангелските добродетели. Затова първата и най-голяма заповед на християнската култура е: "Първом търсете царството на Бога и Неговата правда и всичко това ще ви се придаде" (Мат. 6:33), тоест ще ви се придаде всичко, което ви е необходимо за поддържането на телесния живот: храна, облекло, жилище. Всичко това е само добавка към царството Божие. А културата на Запада търси най-напред тази прибавка. В това е нейното езичество, защото според думите на Спасителя, езичниците търсят най-напред тази добавка. В това е нейният трагизъм, тъй като е похабила душата, грижейки се за предметите. А безгрешният Господ е казал веднъж завинаги: Не се грижете за душата си, какво да ядете и да пиете, ни за тялото си, какво да облечете... Защото всичко това търсят езичниците, и защото вашият Небесен Отец знае, че имате нужда от всичко това. Но първом търсете царството на Бога и Неговата правда, и всичко това ще ви се придаде (Мат. 6:25, 32-33; Лук. 12:22-31).

Огромен е списъкът от нуждите, които съвременният човек жадно измисля. И за да задоволяват многобройните си безсмислени потребности, хората са превърнали тази златна Божия звезда (тоест земята б. пр.) в кланица. А човеколюбивият Господ отдавна е открил това, което "единствено е необходимо" на всеки човек и на цялото човечество. Кое е то? Богочовекът Христос и всичко, което Той носи със Себе си: Божията истина, Божията правда, Божията любов, Божията доброта, Божията святост, Божията безсмъртност, Божията вечност всички Божии съвършенства. Ето, това е "единственото необходимо" на човека и човечеството, а всички останали потребности, сравнени с него, са почти ненужни.

Когато човек истински сериозно се замисли над тайната на своя живот и света около себе си, тогава трябва да дойде до заключението, че необходимост над потребностите е да се отрече от всички потребности и решително да тръгне след Господа Христа, да тръгне и се съедини с Него чрез упражняването на евангелските подвизи. Не направи ли това, човек остава духовно неплоден, безжизнен; душата му се изсушава, разпилява, разпада и той постепенно умира, докато накрая не умре напълно. Защото божествените уста са изrekli: Както пръчката сама от себе си не може да дава плод, ако не бъде на лозата, тъй и вие, ако не бъдете в Мене. Аз съм лозата, вие пръчките; който пребъдва в Мене, и Аз в него, той дава много плод; защото без Мене не можете да вършите нищо. Ако някой не пребъде в Мене, бива изхвърлен навън, както пръчката, и изсъхва; и събират пръчките, та ги хвърлят в огън, и те изгарят (Иоан. 15:46).

Само чрез духовно органично единство с Богочовека Христос човек може да продължи живота си в живот вечен и своето същество в същество вечно. Човекът на богочовешката култура никога не е сам: когато мисли, той мисли с Христос; когато работи, той работи с Христос; когато чувства, той чувства с Христос. С една дума, той непрестанно живее с Христа Бога. Защото какво е човек без Бога? В началото получовек, а накрая нечовек. Единствено в Богочовека човек намира пълнотата и съвършенството на своето същество, намира своя оригинал, своята безконечност и безкрайност, своята безсмъртност и вечност, своята абсолютна стойност. Господ Иисус единствен между човеците и между съществата е прогласил човешката душа за най-голяма ценност във всички светове, горни и долни. Каква полза за човека, ако придобие цял свят, а повреди на душата си? Или какъв откуп ще даде човек за душата си? (Мат. 16:26)

Всички слънца и звезди не струват колкото една душа. Похаби ли човек душата си в пороци и грехове, не ще може да я откупи, макар да стане господар на всички слънчеви системи... Тук на човека е оставен един изход, само един, и няма друг. Ето го: Богочовекът Христос е единственото осигуряване на човешката душа,

гаранция за безсмъртност и вечност. С предметите душата не се осигурява, но се поробва. Богочовекът освобождава човека от тиранията на предметите. Над Христовия човек нещата нямат власт, а той властва над тях. Той определя истинската им цена, защото ги премерва с Христова оценка. А тъй като според Христос човешката душа има несравнено по-голяма стойност от всички същества и неща, то Христовият човек посвещава цялата си грижа и внимание на душата. Християнската култура преди всичко е култура на душата.

Човек е велик единствено с Бога – това е мотото на богочовешката култура. Без Бога човек не е нищо друго, освен пръст и кръв. Какво са хората без Бога, ако не гроб до гроб? Европейският човек е осъдил на смърт и Бога, и душата. С това не е ли осъдил и самия себе си на смърт, от която няма възкресение? Сведете искрено и безпристрастно баланса на европейската философия, наука, политика, култура, цивилизация и вие ще видите, че те са убили у европейския човек Бога и безсмъртието на душата. Но ако сериозно се вгледате в трагизма на човешката история, вие ще трябва да видите, че богоубийството винаги завършва със самоубийство. Спомнете си за Иуда. Той първо е убил Бога, а след това унищожил себе си. Това е неизбежен закон, който властва в историята на тая планета.

Сградата на европейската култура, зидана без Христа, ще трябва да се разруши, предсказват преди 90 години далновидният Достоевски и Гогол преди 100 години... И пред очите ни се сбъдват предсказанията на славянските пророци. Десет века е зидана европейската вавилонска кула и на нас се пада трагичното видение: съзидана е огромна... нула! Настъпила е всеобща бъркотия: човек човека не разбира, душа душата не разбира, народ народа не разбира. Възстанал е човек против човека и царство против царство, и народ срещу народ, дори и континент срещу континент.

Европейският човек е дошъл до своето съдбоносно главозамайване. Той е повел към върха на своята вавилонска кула свръхчовека и искал с него да завърши своето здание, ала свръхчовекът полудял под самия връх и се сгромолясал от кулата, а и кулата след него се троши и ломи чрез войни и революции. Номо euroraеicus трябва да полудее в края на своята култура. Богоубиецът иде да стане самоубиец. Wille zur Macht (тоест волята за власт – основна категория във философията на Ницше и неговия свръхчовек – б. пр.) се е превърнало във Wille zur Nacht (желание за нощ – б. пр.). Нощ, тежка нощ е легнала над Европа. Нейните идоли се рушат и не е далеч денят, когато няма да остане камък върху камък от европейската култура, която е изграждала градове, а е разрушавала души, която е обожествявала тварите, а е отхвърляла Твореца.

Влюбен в Европа, руският мислител Херцен дълго живял там, но преди 90 години, в края на живота си, писал: “Достатъчно дълго проучвахме проядения от червеи организъм на Европа; във всички слоеве видяхме пръста на смъртта... Европа се приближава към страшен катаклизъм... политическите революции се рушат под терора на своята немощ; те са извършили велики дела, но не са изпълнили задачата си, разрушили са вярата, а не са осъществили свободата; разпалвали са в сърцата желаниа, които не са били в състояние да изпълнят... Аз съм първият, който бледнея и се боя от тъмната нощ, която настъпва... Сбогом умиращ свят, сбогом Европа!...”

Пусто е небето, защото Го няма Бог на него; пуста е земята, понеже ги няма безсмъртните души; европейската култура е превърнала робите си в гробове. И тя самата е станала гроб. “Аз искам да отида в Европа, заявява Достоевски, и зная, че отивам при гроб...”

Преди Първата световна война краха на Европа са предсещали и предсказвали само тъжните славянски пророци. След войната това виждат и усещат и някои европейци. Най-смелият и най-искреният между тях несъмнено е Шпенглер, който развълнува света с потресаващата си книга: *Untergang des Abendlandes* (“Залезът на Запада”). В нея с всичките средства, които му предлага европейската наука, философия, политика, техника, изкуство, религия, той показва и доказва, че Западът залязва. От Първата световна война Европа се намира в предсмъртна агония. Западната или фаустовската култура според Шпенглер е започнала в десети век след Христа, а сега се разпада, докато изчезне напълно в края на двадесет и втори век. След европейската култура, разсъждава Шпенглер, настъпва културата на Достоевски, културата на Православието.

Въпреки всичките си културни изобретения европейският човек изведнъж умира. Влюбеността на европейското човечество в себе си е гробницата, от която то не иска и затова не може да възкръсне;

влюбеността в собствения разум е кобната страст, която го опустошава. Единственото спасение е Христос, твърди Гогол. “Ала светът, осян с милиони бляскави предмети, които разсейват мислите му, няма сили да се срещне с Христа”.

Европейският тип човек е в безизходица пред основните проблеми на живота; Богочовекът е решил всички. Европейецът е решил проблема на живота с nihilизма; Богочовекът с вечния живот. За европейския дарвиново-фаустовски човек главното в живота е самосъхранението; за Христовия човек самопожертвованиято. Първият казва: жертвай другите за себе си, а вторият: жертвай себе си за другите!... Европейецът не е открил проблема на смъртта; Богочовекът го е решил с Възкресението.

С кого ще вървим, с европейския човек или с Богочовека? Тръгнем ли с първия, ще се превърнем в мимолетен молец; тръгнем ли с Втория, ще се претворим в безсмъртен творец на богочовешката култура. Практикувайки евангелските добродетели, човекът става непреходен и вечен. Приятели, вие продължавате святото дело на светиите, вие осъществявате православната култура, вие изграждате, украсявате, обезсмъртявате и своята душа, и душата на нашия народ. Знаете ли кога? Когато истински вярвате в Господа Христа, когато истински Го обичате, когато истински Му се молите, когато постите, когато давате милостиня, когато изгонвате греховете от себе си, когато истински обичате своя народ, когато благославяте ония, които ви кълнат, когато правите добро на ония, които ви мразят, когато се молите Богу за ония, които ви гонят. С една дума, когато изпълнявате Евангелието Христово.

Знаете ли какво значи да си православен? Това значи непрестанно да се бориш със страстите и греховете у себе си и в света. Бедността се бори със сребролюбието; постът и молитвата се борят с похотта; кротостта се бори с гнева; с гордостта се бори смирието; със смъртта се бори безсмъртието. Когато мислиш с чиста и свята мисъл, знай, че осъществяваш християнската култура. Всяко твое благородно чувство, всяко твое евангелско дело, всяко твое добро желание е строител на християнската култура. Свети Сава у нас е най-големият строител на богочовешката православна култура, понеже двадесет години на Света Гора е преобразявал душата си с евангелски подвизи, и така се е превърнал в най-великата, най-безсмъртната и най-завладяващата личност в историята на нашия народ. Той е прокарал за душите ни път от смъртта към безсмъртието, от временното към вечността. Той е повел душата си по пътя на богочовешката, на православната култура.

Няма съмнение, че принципите и силите на европейската култура и цивилизация са христорборчески. Типът на европейския човек се е изграждал дълго, за да може накрая да замени Богочовека Христос със своята философия и наука, със своята политика и техника, със своята религия и етика. Европа си е послужила с Христос “само като мост от некултурното към културното варварство, тоест от неграмотно варварство във грамотно” (Епископ Николай, “Речи о свечовеку”, стр. 334).

Човече, sei stolz und glücklich, тоест бъди горд и щастлив наставлява европейца завършителят на европейската култура Ницше. Смири се, гордий човек!, тоест смири се, горди човече! съветва славянският човек изразителят на православната култура Достоевски. Смири се, горди човече, смири се пред вечната Христова истина и правда!

Моите заключения за европейската култура са много песимистични. Но нека това не ви учудва, защото говоря за най-катастрофалния период от човешката история за апокалипсиса на Европа, чиито действия рушат нейното тяло и нейния дух. Без съмнение цяла Европа е минирана с противоречия, които, ако не се разрешат, могат скоро да експлодират и резултатът да бъде унищожението на европейската култура.

Поставени на опасната граница между две култури, нашите души са изправени пред въпроса: Кого да изберем, европейския човек или Богочовека? От отговора зависи съдбата на нашата народна душа сега и във вечността. Ако изберете Богочовека, тогава душата на народа ни ще се озари от незалязваща светлина и от преходна тя ще стане непреходна; ще се превърне от неславна в славна, от смъртна в безсмъртна, от временна във вечна, от човешка в богочовешка. Изберете ли Него, какво може да ви стори човек? Какво е смъртта? “Смърте, къде ти е жилото? Аде, къде ти е победата?” Изберете ли Него, вие ще застанете сред безсмъртните, сред големите и велики християни, сред главните строители на православната богочовешка култура: свети Сава Сръбски и свети Сергей Руски, свети Гавриил Лесновски, свети Прохор Пшински, свети

ХРИСТИЯНСКАТА
ФИЛОСОФИЯ НА КУЛТУРАТА

Иоан Рилски, свети Серафим Саровски и останалите безсмъртни християни. А когато сте с тях и с техния всепобеждаващ Господ Христос, тогава никой не ще може да ви победи нито в този, нито на онзи свят. Тогава ще бъдете непобедими победители на всички бойни полета, във всички светове...

ХРИСТИЯНСКАТА ФИЛОСОФИЯ НА ОБЩЕСТВОТО

Ако европейският континент остане забележителен с нещо в историята на тази планета, то вероятно ще е с това, че умее да измисля многобройни проблеми, а не е в състояние да реши нищо в полза на човешкия род. Тук спадат, на първо място, т.нар. социални проблеми. Решаването им е станало мания почти на всички европейци. Но задайте си въпроса: кой ги решава без огън и меч, без инквизиция и клади? Европейският човек стои объркан и смутен пред социалните проблеми, както и пред проблемите на човека. Защо? Защото проблемите на обществото, като се сведат до основните си елементи, са проблеми на личността, само че умножени по броя на всички индивиди, които съставляват обществото¹.

Човек, заради това, че е човек, е член на социалната общност и внася в нея своето психофизическо съдържание и проблематика. Но проблемите на човека и човечеството в основата си са едни и същи. Проблемите за истината и правдата, живота и смъртта, доброто и злото, безсмъртието и вечността, небето и земята измъчат както човека, така и човечеството. Но преди всичко човека като индивид и след това човечеството като колектив. Логически се достига до заключението, че който е решил проблема за човека, решил е и проблема за обществото и то за всяко общество, от най-малобройното до най-многобройното, от семейството до цялото човечество.

При решаването на проблема за човека и на проблема за обществото по хуманистичен начин в Европа се изпада в две крайности: или човекът е подценяван, малтретиран, незабелязван, отхвърлян за сметка на обществото, или обществото за сметка на човека. А на нас ни се иска пълна правда и за човека, и за обществото. Правда, която винаги би поддържала равновесие между божествените ценности по отношение на човека и обществените непреходни ценности. На нас ни се иска общество, в което ще се съхрани божествената независимост и божественото величие на човешката личност, в което човек няма да бъде подценен, обезобразен, механизирован, роботизиран нито за сметка на класата, на нацията, държавата, културата, цивилизацията, науката, религията. На нас ни се иска общество, в което личността и обществото се допълват, поддържат, растат едно чрез друго и се усъвършенстват едно чрез друго; общество, в което всеки е духовно съединен с всички и всички с всеки, в което всеки живее чрез всички, с помощта на всички, но и всички живеят чрез всеки и с помощта на всеки. А това означава, че на нас ни се иска общество, което само по себе си представлява и е един организъм, едно тяло, а членовете на това общество са органично свързани помежду си: ти си око, той ръка, аз крак, но нито един не може да каже на другия: не ми трябваш, мога и без тебе. За да работи, на ръката е потребно окото, за да я води, и краката, за да я носят; също така и окото, за да вижда, му е потребна ръката, за да го храни, и краката, за да го носят, и пак, за да ходят, на краката им е потребно окото да ги води и ръката, за да им сътрудничи. В организма на обществото всички сме органични частици, големи и малки, видими и невидими, ала частици, които живеят една с друга и с помощта на другата всеки сътрудничи на всички и на всеки. Както и тялото, за да расте един косъм на главата, му сътрудничи цялото тяло, но и косъмът със своята особена функция е потребен на тялото, защото пази главата и е мъдър проводник на потта. Разгледайте човешкото тяло. В него имаме най-добрия пример за общество, другарство, сътрудничество, симбиоза, служене на другия, на ближния, всяка частица служи на всички и всички на всяка; на малкия пръст на ръката му служи така финият орган окото, и още по-финият мозъкът, но и пръстът служи на окото и мозъка. Колкото по-важен е органът в тялото, толкова по-отговорна работа върши и е слуга на всичко, което в тялото е по-малко от него. Сърцето е най-важният орган в тялото, ала и най-големият слуга на тялото; то непрекъснато служи на всяка молекула поотделно и на цялото тяло заедно.

¹ Бел. прев. Тук не става дума, че обществото е механична съвкупност от отделните индивиди и проблемите му са сбор от индивидуалните проблеми, а че според християнската философия на обществото основните социални проблеми са и основни проблеми на личността, тоест това са проблемите за истината, смисъла на живота, смъртта, доброто и злото и т.н. (виж малко по-надолу). Това много ясно би могло да се види в историята на православните християнски държави. В новото време обаче, включително и в тези държави, на преден план застават други проблеми, считани за основни, поради промяната в индивидуалния и обществения светоглед, тяхното материализиране и хуманизиране (=обезверяване). Но според християнската философия на обществото и сега основните проблем си остават същите и за да се хармонизира общественият живот, трябва да се решават тъкмо те, а не някакви други, които са второстепенни, но за съвременността изглеждат основни за материалното задоволяване, за човешките права и т.н. б. пр.

Не се чудете на това, така е устроено тялото: това, което е по-висше в него, затова е по-висше, за да служи на по-малкото от себе си. Нима не виждате: смириенето е главната добродетел, която регулира всички отношения в човешкото тяло: онова, което е по-голямо, се смирява пред по-малкото, като му служи; а онова, което е най-голямо най-много се смирява! Така е и в нашето въображаемо, идеално общество: по-големият служи на по-малкия, ученият на неучия, мъдрият на простия, богатият на бедния; най-големият е най-голям, защото е доброволен слуга на всички. Всичко е устроено според онзи и природен, и божествен закон на Богочовека: Който иска между вас да бъде големец, нека ви бъде слуга. И който иска между вас да бъде пръв, нека ви бъде раб (Мат. 20:26, 27). Защо, защо? Защото това е закон и за най-съвършения човек, Богочовека Христос, Който не е дошъл да Му служат, но да послужи (Мат. 20:28). Наистина, нима има по-голям слуга на човешкия род от кроткия Богочовек? "Аз съм сред вас като слуга, заявява Той на своите последователи, като ваш слуга, който ви служи смирено, учи ви на божествена Истина, божествена Правда, божествена Любов, божествена Доброта, божествена Сила, за да знаете как бихте могли да преодолеете греха, злото и смъртта, и да станете божествено добри, безсмъртни и вечни". Не само като въплътен човек, но и като Бог Слово Той непрестанно служи на хората чрез слънцето, чрез въздуха, чрез светлината, чрез цялата природа, чрез цялата вселена, служи им постоянно и смирено, само за да ги научи на този върховно-космически и върховно-природен божествен закон: по-голямото да служи на по-малкото, и то с радост и благодат. Затова и Неговите Богочовешки уста са изrekli за този закон следното: Най-големият между вас нека ви бъде слуга, защото, който се възвисява, ще се смири, а който се смирява, ще се възвиси" (Лук. 22:27). Всъщност цялото Богочовешко Евангелие, от началото до края, не е друго, освен съвършена илюстрация и неопровержимо доказателство на този космически божествен закон, или по-точно, всезакон.

Приятелю, не ви ли се струва, че чрез този евангелски всезакон Богочовекът решава идеално и реално едновременно и проблема за човека, и проблема за човечеството; и проблема за личността, и проблема за обществото? Защото и човекът, и човечеството, и личността, и обществото са не само от един и същ психофизичен материал, но и една и съща цел, една и съща целесъобразност прониква всичко, струи през всичко, което съставлява тяхната същност. Ако пък тяхната цел не е същата, тогава между тях зее непреодолима пропаст и ги разкъсват непримирими противоречия. Само единството на целта прави възможно идеалното решаване на проблема за човека и проблема за човечеството; на проблема за личността и проблема за обществото. Но каква цел? Навярно не някаква временна, опортюнистична, конюнктурна, утилитарна, но непреходна, безсмъртна, съдбовна цел, която съпровожда човешкото съществуване през всички светове, в които то се движи. Това е онази безсмъртна цел, която Богочовекът е поставил, черпейки я из боголиката същност на човешката природа. В какво се състои тази цел? Ето в какво: да бъде въплътен Бог с всички Свои божествени съвършенства в човека и човечеството, в личността и обществото.

Нима това е възможно? Възможно е по две неопровержими причини: първо, защото човекът е боголико съществуване; второ, защото Бог Логос се е въплътил в човека и като Богочовек е показал как божествено-идеално е съвършен и човешки-реално е природен човекът, в който се е въплътил Бог с всички Свои божествени съвършенства. И още нещо: Богочовекът е донесъл и раздава на хората божествени добродетели и сили, та всеки човек, ако иска, може максимално да въплъти в себе си Бога и божествените съвършенства. Осъществявайки тази цел, хората се претворяват в безсмъртни същества и стават членове на безсмъртното Богочовешко общество богочовечеството. Както от човека логично и естествено излиза и се развива човечеството, така от Богочовека също логично и естествено излиза и се развива богочовечеството. В това богочовешко общество хората живеят и се държат като безсмъртни същества според евангелските закони, които важат и в този, и в онзи свят. А това единствено на тая планета общество на истински безсмъртни и истински богоносци, и на ония, които поне се трудят да станат такива, е Богочовешкото Негово тяло светата Негова Църква...

Успокойте се, вече се намираме в светилището на християнската философия за обществото. Това е ново, богочовешко общество, което ни най-малко не прилича на ония, които ви предлага като теория или практика хуманистичната социология на европейския човек. В това богочовешко общество всичко е сведено до животворната личност на Богочовека Христос. Той е най-висша ценност. Всички останали ценности и индивидуални, и социални произлизат от нея като лъчи от слънце. Не бива да се мамим християнството е християнство само като Богочовешко. В това е неговото изключително значение и ценност, неговата сила. Господ Христос установи като Църква Самия Себе Си, Своята Богочовешка личност. Поради това

Църквата може да бъде само богочовешка и в Богочовека. Богочовекът е същина, цел и смисъл, висша ценност на Църквата. Или по-точно, Църквата е не друго, а Богочовекът Христос продължен във всички векове. Богочовекът е Глава на тялото на Църквата, единствената Глава. Тялото на Църквата расте с Него в безкрайността на божествения живот; расте с Божий растеж според мярката на Богочовешката пълнота, защото всичко чрез Него и за Него се създава. С божествената Си сила Той води тайнствено всички членове на Църквата към обогочовечаване, защото това е смисълът и целта на съществуването на Църквата с богочовешка вяра и подвизи всички да бъдат доведени до мярката и ръста на Христовото съвършенство, всички да бъдат обогочовечени...

Вие чувствате, че говоря за православната Църква. Каква е нейната същност? Богочовекът Христос. Затова всичко християнско има богочовешки характер и съзнанието, и усещанията, и волята, и мисленето, и животът, и обществото. Бог във всичко е на първо място, човекът на второ; Бог води, човекът е воден; Бог работи, човекът сътрудничи. И то не някой трансцендентен, абстрактен, измислен Бог, но Бог от най-непосредствената историческа действителност, Бог, който е станал Човек, живял е в категориите на нашия човешки живот, и във всичко се е показал абсолютно безгрешен, абсолютно свят, абсолютно добър, абсолютно мъдър, абсолютно праведен, абсолютно истинен. Той е станал човек, оставайки Бог, за да даде като Бог на човешката природа божествена сила, която би довела хората до най-тясно богочовешко единство с Бога. И Неговата божествена сила непрестанно действа в богочовешкото Му тяло Църквата, съединявайки хората с Бога чрез благодатен и свят живот. Защото Църквата е чуден богочовешки организъм, в който чрез сътрудничеството на Божията благодат и свободната дейност на човека се обезсмъртява, обогочовечава всичко, което е човешко, всичко освен греха. В Богочовешкия организъм Църквата, всеки вярващ е жива клетка, която става съставна част на този организъм и живее с неговата животворна богочовешка сила. Защото според православното разбиране да си член на Църквата означава да се съвплътиш с Богочовека Христос, да станеш органична част от Тялото Му, с една дума, да обогочовечиш изцяло своята човешка личност.

Приятели, това са основните принципи на християнската философия на обществото във всичко и навсякъде Църквата първо е богочовешки организъм, а след това богочовешка организация. От това логично произтича и нейната богочовешка дейност в света: всичко богочовешко да се въплъти в човека и в човечеството да се въплъти любовта Христова, правдата Христова, добротата Христова, мъдростта Христова, смирението Христово, въобще всички Христови добродетели. Защото чрез тях Христос се вселява в човека и се въплътява в него. Такъв човек живее с Христа, мисли с Христа, чувства с Христа, работи с Христа. Откъде има тази сила? От самия Христос. По думите на свети апостол Павел: Всичко мога чрез Исуса Христа, Който ме укрепява (Фил. 4:13). Човекът с истинска вяра, живеейки в богочовешкия организъм Църквата, живее винаги в единство с всички светии (Еф. 3:18), които тайнствено му помагат в изпълняването на евангелските заповеди. Затова истинският член на Църквата живо усеща, че има една вяра с апостолите, мъчениците и светителите от всички времена, че те са вечно живи и че всички те са проникнати от една и съща богочовешка сила, един и същи богочовешки живот, една и съща богочовешка истина. В Църквата миналото е винаги и настояще, защото Богочовекът Христос, Който е един и същи вчера, днес и вовеки, живее със Своето Богочовешко тяло, със същата истина, същата святост, същата добротата, същия живот. Затова човек с истинска вяра никога не е сам, но винаги е в обществото на всички свети членове на Църквата. И когато обмисля някоя мисъл, той я обмисля със страх и молитвен трепет, защото знае, че в това по тайнствен начин участват всички светии. Православните затова са православни, защото непрекъснато имат усещането за богочовешка съборност, съгръвявайки го и пазейки го с молитва и смирение. Те никога не проповядват от себе си, никога не се хвалят с човека; никога не остават при голата човечност; никога не въздигат в идол хуманизма. По всичките си пътища те изповядват и проповядват Богочовека, не човека. Техният ръководен принцип е, че богочовешките цели се осъществяват само с богочовешки средства, евангелските цели се постигат само по евангелски пътища. Господ Исус Христос е и Истината, и Пътят: не само Истина, но и Път, Път, по който единствено се стига до Истината. Ако човек отстъпи от богочовешкия начин на действие, неминуемо отстъпва и от богочовешката идея, отстъпва от Богочовека Христос.

В Западна Европа християнството постепенно се е превърнало в хуманизъм. Дълго и упорито Богочовекът бил смаляван, преиначаван, ограничаван и най-накрая превърнат в човек в непогрешимия човек в Рим, и в също така непогрешимия човек в Лондон и Берлин. Така е възникнал папизмът, който си присвоява

всичко Христово; и протестантизмът, който не търси нищо Христово. И папизмът, и протестантизмът поставят на мястото на Богочовека човека като най-висша ценност и най-висш критерий. Изопачен е Богочовекът, Неговото дело и Неговото учение. Дълго и упорито се е трудил папизмът, докато замени Богочовека с човека. В догмата за непогрешимостта на папата един човек, Богочовекът завинаги е заменен с преходния “непогрешим” човек. Защото този догмат провъзгласява папата не само за нещо по-висше от човека, но и от светите апостоли, от светите отци, от светите Вселенски събори.

С това отстъпление от Богочовека, от вселенската Църква като богочовешки организъм папизмът е надминал Лутер, създателят на протестантизма. Всъщност първият радикален протест в името на хуманизма срещу Богочовека Христа и Неговия Богочовешки организъм, Църквата, трябва да търсим в папизма, а не в лутеранството. Папизмът е наистина първият и най-стар протестантизъм.

Не бива да се лъжем, папизмът е и най-радикалният протестантизъм, защото е пренесъл основата на християнството от вечния Богочовек върху преходния човек. И е издигнал това в главен догмат, което означава в главна истина, в главна ценност, в главно мерило за всичко.

Протестантите само са приели този догмат в неговата същност и са го развили в ужасяващи размери и детайли. Всъщност протестантизмът не е нищо друго освен радикално осъществен папизъм. Защото в протестантизма основният принцип на папизма е приложен в живота на всеки човек поотделно. По примера на непогрешимия папа в Рим всеки протестант е нов непогрешим човек, понеже претендира за лична непогрешимост по въпросите на вярата. Може да се каже: протестантизмът е вулгаризиран папизъм, но лишен от мистика, авторитет и власт. Свеждането на християнството и всички негови богочовешки истини до човека превръща западното християнство в хуманизъм. Това може да изглежда парадоксално, но е вярно в своята неопровержима и неотменима историческа реалност. Защото западното християнство в същността си е най-решителният хуманизъм, понеже е обявило човека за непогрешим, а богочовешката религия е превърнало в хуманистична. А че това е така говори фактът, че Богочовекът е изтласкан на небето, а на Неговото празно място на земята е поставен заместник, *Vicarius Christi* папата. Каква трагична нелогичност да се поставя заместник на вездесъщия Бог и Господ Христос! Ала тази нелогичност се е въплътила в живота на западното християнство Църквата е превърната в държава, папата е станал владетел, владиците са провъзгласени за князе, свещениците са станали водачи на клерикални партии, вярващите са провъзгласени за папски поданици, Евангелието е заменено с ватикански сборници от канонично право, евангелската етика и методиката на любовта са заменени с казуистика, йезуистика и “света” инквизиция. А това значи систематично отклоняване, унищожаване на всичко, което не се покланя на папата, та дори и насилствено обръщане в папската вяра и изгаряне на грешниците за слава на кроткия и благ Господ Иисус!

Приятели, тези факти сами се сливат в неопровержимо заключение на Запад няма Църква, няма Го Богочовека, затова и няма истинско богочовешко общество, общество, в което човек за човека е безсмъртен брат и вечен събрат. Всъщност хуманистичното християнство е най-отявленият протест и въстание срещу Богочовека Христос и всички евангелски, богочовешки ценности и стойности. Оттук лъха любимият стремеж на европейския човек да сведе всичко до човека като основна ценност и основна мярка. А зад всичко това стои един идол *Menschliches, Allzumenschliches*². Сведено до хуманизъм, християнството без съмнение е опростено, но в същото време е и опоро-чено. Тъй като е извършено “приравняване” на християнството с хуманизма, днес тук-там в Европа се появяват мисли за връщане на Богочовека Христос. Призивите на отделни хора в протестантския свят: “*Zurück zum Jesus! Back to Jesus!*”, са само немощни гласове в тъмната нощ на хуманистичното християнство, което е изоставило богочовешките ценности и стойности и сега се свива отчаяно и немощно. А из дълбините на вековете отекват горчивите думи на тъжния пророк Иеремия: Проклет човекът, който се уповава на човек!

В широка историческа перспектива западният догмат за непогрешимостта на човека не е друго, освен опит да се съживи и увековечи умиращият хуманизъм. Това е последната трансформация и прослава на хуманизма. След рационалистичното просвещение на 18 век и късогледия позитивизъм на 19 век, на европейския хуманизъм не му остава нищо друго, освен да се разпадне от безсилие и противоречия. Но точно в този трагичен момент на помощ се притича религиозният хуманизъм, който със своя догмат за

² “Човешко, твърде човешко” така се нарича едно от произведенията на Ницше.

ХРИСТИЯНСКАТА ФИЛОСОФИЯ НА ОБЩЕСТВОТО

непогрешимостта на човека е спасил европейския хуманизъм от безмилостна смърт. Но и догматизиран, западният християнски хуманизъм не е могъл да удържи в себе си всички пагубни противоречия на европейския хуманизъм, които се стремят към едно да изгонят Богочовека от земята на небето. Защото за хуманизма главното и най-важното е човекът да бъде най-висша ценност и най-висша мярка. Именно човекът, а не Богочовекът.

Приятели, според нашето православно разбиране и съзнание християнството е християнство само с Богочовека, с Неговото богочовешко учение и богочовешки начин на действие. Това е основна истина, с която не могат да се правят никакви компромиси. Само като Богочовек Христос е най-висша ценност и най-висша мярка. Трябва да бъдем искрени и последователни докрай ако Христос не е Богочовек, тогава Той би бил най-безочливият лъжец, тъй като обявява Себе Си за Бог и Господ. Ала евангелската историческа действителност неопровержимо доказва, че Иисус Христос е по всичко и във всичко съвършен Богочовек. Поради това не можеш да бъдеш християнин без да вярваш в Христа като Богочовек и в Църквата като Негово Богочовешко тяло, Църквата, в която Той е оставил цялата Своя чудна Личност. Спасителната и живоносна сила на Христовата Църква се състои във вечноживата и вездесъща Личност на Богочовека. Всяка замяна на Богочовека с какъвто и да е човек и всяко подбиране от християнството само на онова, което се харесва на индивидуалния човешки вкус и разум, превръща християнството в повърхностен и безсмислен хуманизъм. Изключителната важност на християнството за човешкия род се състои в неговата животворна и неизменна боговечност, с която то осмисля човечността въобще, като я превежда от мрака на небитието в светлината на Всебитието. Единствено със своята богочовешка сила християнството е сол на земята, сол, която пази човека да не изтлее в греха и злото. Разпилее ли се в разни хуманизми, християнството става блудкаво безвкусна сол, която не става за нищо, освен да се изхвърли и да я тъпчат хората.

Всеки опит християнството да се пригоди към духа на времето, към преходните движения и режими на определени исторически периоди, отнема от християнството оная специфична ценност, която го прави единствената богочовешка религия в света. В правослазната философия за обществото основен принцип е: Богочовекът Христос да не бъде приспособяван към духа на времето, а обратното духът на времето да се приспособява към духа на Христовата вечност, Христовата боговечност.

Само така Църквата ще може да съхрани животворната и неизменна Личност на Богочовека Христос и да остане Богочовешко общество, в което хората са приятели и живеят чрез божествената любов и правда, молитва и пост, кротост и смирение, боголюбие и братолюбие и другите божествени добродетели.

Според християнската философия за живота и света и човекът, и обществото, и народът, и държавата трябва да се приспособяват към Църквата като вечен идеал, а Църквата по никакъв начин да не смее да се приспособява към тях, и още по-малко да им робува. Народът има истинска стойност само дотолкова, доколкото живее с евангелските добродетели и възплъщава в историята си богочовешките ценности. Което важи за народа, важи и за държавата. Целта на народа като цяло е същата, каквато е и целта на отделния човек да възплъти в себе си евангелските правда, любов, святост, да стане свят народ, Божий народ (1 Петр. 2:9-10; 1:15, 16), който със своята история проповядва божествените ценности и добродетели.

Какво е народ без евангелски добродетели? Сбор от живи мъртъвци. А държавата? Институция за разоряване на народната душа и нейните вечни ценности. Питам ви, народът има ли колективна съвест, народна съвест? А държавата има ли съвест? И народът има народна съвест, и държавата има държавна съвест това е Църквата и нейното Евангелие.

Ако разширим тази мисъл и я изразим конкретно, тя ще гласи: съвестта на народа са неговите светии. И тази съвест постоянно отправя към всички хора през всички векове една молба, един съвет, един завет: нека за всички вас бедни и богати, млади и стари, грамотни и неграмотни, свещеници, учители и войници, работници, министри и владици да ви бъдат закон евангелските добродетели! Ако бъде така, народът ще надвие всяка смърт и нищо не ще му навреди, нищо, нищо, нищо.

ХРИСТИЯНСКАТА ФИЛОСОФИЯ НА ЦЕННОСТИТЕ И СТОЙНОСТИТЕ

Когато човек се събуди от съня, който спи в тленното си тяло, и прогледне, тогава ще усети, че материята и материалните неща около него са дотолкова реални и действителни, доколкото духът му ги съзнава като такива. И бързо стига до парадоксалното съзнание за хората като особени същества, стига до извода, че външната материална действителност се осъзнава с помощта на човешкия дух, който нито е материален, нито има свойствата на материалната действителност. Напротив, той е нещо, което не може да се анализира със сетивата, нито да се покаже като някаква надсубективна материална действителност. Но макар че не може да се схване в рамките на материалната действителност и да се контролира от сетивата, духът въпреки своята невидима същност е мерило за всички видими реалности в света на материята. И колкото по-дълбоко се замисли човек, толкова по-неудържимо усеща и съзнава, че мисълта на духа, макар и неосезаема, невидима, нематериална, все пак е по-действителна от всички т. нар. обективни реалности в областта на надсубективната материя.

Нещо повече, в основата на всяка действителност са мислите на духа, който сам по себе си е нематериален. С помощта на нематериалното, невидимото и неосезаемото хората и усещат, и съзнават, и преценяват онова, което е материално, видимо и осезаемо. В това е преимущество, загадката и величието на човешкия дух. И събудилият се човек, воден от своя нематериален, невидим дух през тайните на материалния физически свят, все повече открива, че духът му е неговата най-голяма и непосредствена реалност, а с това и неговата най-голяма ценност. В такова разположение човек скоро ще усети неоспоримата истинност на думите на Спасителя за човешката душа като висша реалност и ценност, реалност по-реална от целия видим свят, и ценност по-ценна от всички слънчеви системи: Каква полза за човека, ако придобие цял свят, а повреди на душата си? Или какъв откуп ще даде човек за душата си? (Мат.16:26). С други думи, във видимия свят няма ценност, която да е равна на ценността на човешката душа, или ценност, с която душата може да се оцени и изплати тя струва повече, отколкото всички светове заедно.

В действителност целия си живот във времето и пространството човек основава на невидими неща, тоест на душата, на нейните мисли, на нейната съвест. В света на видимите реалности и събития човек се ориентира с мисълта си с нея мери и преценява всичко, с нея, която и за самия него е невидима. Тогава е още по-естествено и логично, че с нея се ориентира и в света на духовните реалности и духовните ценности, които са нематериални и невидими, както и тя самата. Мисълта е това, което опознава, свързва и съединява човека не само със света на видимите материални реалности, но и със света на невидимите, духовни реалности. Дори и крайните сенсуалисти в гносеологията не могат да отрекат това.

Трябва да признаем едно човешкият дух е чудотворна лаборатория, в която по необясним начин сетивните отпечатъци се прераждат в мисли.

Човекът? Та човекът е най-чудната и най-съвършена работилница, в която непрестанно се извършва тайнствено преливане от видимото в невидимото и от невидимото във видимото, както и преливане от естественото в свръхестественото и от свръхестественото в естественото. Понеже ние хората наричаме естествено онова, което е видимо и осезаемо, а неестествено онова, което е невидимо и неосезаемо. Разгледайте човека във видимото и осезаемо тяло живее невидима и неосезаема душа. Нима той не е в същото време и естествено, и свръхестествено същество? Нещо повече, онова, което е естествено в него, живее с онова, което е свръхестествено в него тялото живее чрез душата. Когато човек мисли, какво става с него? Прекрива границите на естественото и влиза в сферата на свръхестественото; и с цялото си същество усеща, че невидимото и надестественото в него е наша най-непосредствена реалност, наша най-несъмнена емпирия, наша първа даденост. Всъщност с помощта на онова, което е свръхестествено в нашата природа, достигаме до съприкосновение с естественото и съзнаваме онова, което наричаме видима природа. Ние хората сме първо свръхестествено, а след това естествено същество, защото в нас свръхестественото е основата на естественото, неговата сърцевина и същност.

ХРИСТИЯНСКАТА ФИЛОСОФИЯ НА ЦЕННОСТИТЕ И СТОЙНОСТИТЕ

Виждали ли сте чудотворец? Ето, всеки човек е чудо-творец, защото у всеки непрестанно се извършва претворяване на природното в надприродно и на надприродното в природно. Например мисълта за милостиня, докато е в душата ти, е нещо невидимо, нематериално, надприродно; осъществиш ли я, ти вече си станал чудотворец претворил си невидимото във видимо, надприродното в природно. Или ти обичаш родителите си: като вътрешно усещане твоята любов е нещо невидимо, нематериално, надприродно, но щом я приведеш в грижа и старание за родителите си, ти вече си извършил чудо претворил си невидимото във видимо, надприродното в природно.

Което важи за човешката мисъл и усещане, важи за всичко, което е човешко с всички свои постъпки, дела, с целия си живот човекът е чудотворец, защото претворява невидимото във видимо, възплътява надприродното в природно. В своя живот човекът непрекъснато проектира, трансубективира своя невидим дух в своя видим природен свят и по този начин непрестанно възплътява надприродното в природно.

Откъде са тези мощ и сила у човешкия дух? От това, че самият той е възплъщение на Божия образ, защото е създаден по Божий образ. Да се живее означава да се възплътяват божествените сили, стаени в боголиката човешка душа. Като възплътява тези сили, човекът свиква с главния, централен факт в човешката история възплъщението на Бог Слово, на Господа Исуса Христа. Нима не виждате, че животът на всеки човек поотделно и на всички хора заедно е само увод и подготовка за това най-съдбоносно действие на човешката драма Бог възплъщението? Защото смисълът и целта на човека и на човешкия род е да възплъти у себе си Бога и всичко, което е Божие.

Приятели, сериозният наблюдател на света, от която и страна да подходи към материалната действителност, ще усети присъствието на безкрайна тайнственост във всички явления. Това е данъкът, който всеки мислител трябва да плати на загадъчната мистерия на света. Без съмнение, правилната ориентация в този загадъчен свят зависи от духа на човека или по-точно казано, от природата на духа. А човешкият дух разкрива своята природа чрез опита, който придобива чрез дейността си. От този опит блика стремежът на човешкия дух към безкрайното във всички негови прояви в знанието, в живота, в съществуването. Човешкият дух неуморно копнее за безкрайно знание, за безкраен живот, за безкрайно съществуване. А чрез всичко това той иска едно да преодолее преходността, крайността, ограничеността и да постигне непреходност, безкрайност, безграничност.

Във всички култури и цивилизации мъките на човешкия дух се сливат в един гигантски устрем да се победи смъртта и да се постигне безсмъртие и вечен живот, да се постигне на всяка цена.

Нима всичко това не ни насочва към въпроса: откъде е този копнеж на човешкия дух към безкрайното? Какво е това, което тласка човешката мисъл от проблем към проблем, от безкрайност към безкрайност? Ако този копнеж към безкрайното може да се припише на слабия човек, тогава защо го притежават и най-самостоятелните мислители? Нещо повече, у тях той е развит в сложна проблематика. Всичко това показва, че копнежът към безкрайното е заложен в самата природа на човешкия дух. Природата на самото съзнание се стреми към безкрайно знание; природата на самото усещане се стреми към безкрайно усещане; природата на самия живот се стреми към безкраен живот. Целият човешки дух и чрез съзнанието, и чрез усещането, и чрез волята, и чрез живота иска да е безкраен, а това означава безсмъртен. Гладът за безкрайност, гладът за безсмъртие е исконен, метафизичен глад на човешкия дух. Движен от него, човешкият дух е търсел безкрайността и безсмъртието в много-бройни религии, философии, науки, в подвизи и мъки. С една дума, човешкият дух желае безкрайност, желае безсмъртие на всяка цена и по какъвто и да е начин.

Очевидно е, че веществената природа не е могла да наложи на човека този копнеж, защото самата тя е ограничена и не съдържа в себе си стремеж към безкрайното. Също така очевидно е, че и човешкото тяло не може да вложи в човешкия дух този копнеж, понеже самото то е ограничено. Остава един единствен възможен изход човешкият копнеж към безкрайното е заложен в самата същност на човешкия дух. Създаден по образ Божий, човекът целият е обхванат от този копнеж. Защото Божият образ у човека, неговата боголикост е онова, което копнее за безкрайните Божии истини. Вътрешно присъща на човешкия дух, тази боголикост подтиква човека богожадуващо да се стреми към всички Божии безкрайности. Естествено е за боголиката душа да жадува за Бога като за свой Първообраз.

ХРИСТИЯНСКАТА ФИЛОСОФИЯ НА ЦЕННОСТИТЕ И СТОЙНОСТИТЕ

Това заключение не е произволно, но изцяло се основава на фактите, защото опитът на човешкия род свидетелства за този мощен и тайнствен копнеж на човешкия дух към безкрайност, безсмъртие, към вечен живот, било на този или онзи свят. Ако се опрем на всеобщия опит на човешкия род и сведем човека до неговите основни компоненти, навярно ще открием следното копнежът за безсмъртие е основното в човешката същност и на него се основава целият човек.

Създавайки човека по Свой образ, Бог е вложил в неговото същество копнеж към божествената безкрайност на живота, към божествената безкрайност на съзнанието, към божествената безкрайност на съвършенството. Неизмеримо силният глад на човешкото същество може да се задоволи и засити напълно само с Бога. Обявявайки като главна цел на човешкото съществуване в света съвършенството на Бога: Бъдете съвършени, както е съвършен и вашият Отец небесен (Мат. 5:48), Господ Христос е отговорил на основното изискване и необходимост на боголикото и богожадуващо човешко същество.

Боголикият характер на човешката природа има двоен смисъл: първо, той определя същността на човешкото същество; второ, той отрежда целта на човешкия живот придобиването на Бога с Неговите безкрайни съвършенства. Боголикостта е върховна същност на човешкото същество, според която и върху която човекът трябва да се развива и изгражда в този свят. В човешкото същество Бог е първи, а човекът втори. С други думи, човекът е създаден като потенциално богочовешко същество, чиято задача е, воден от боголиката душа, да уподоби себе си във всичко на Бога и така действително да изгради себе си като богочовешко същество, тоест същество, в което човекът е напълно причастен на Бога и живее в Неговите божествени, безкрайни съвършенства. Ала вместо боголикостта на човешката душа да проникне целия материален свят, човекът отделя от своя дух всичко Божие и се втурва в тайните на този свят без Бога, тоест без своя естествен пътеводител.

В същността си падението на човека се състои в това, че той е възстанал срещу богообразното устройство на своето същество, изоставил е Бога и Божието и е принизил себе си до материята, само до едната човечност. Със своя първоначален бунт срещу Бога човекът донякъде е успял да откъсне Бога от себе си, от своето съзнание, от своята воля и да се ограничи само в човешкото у себе си, в чистия хуманизъм. Звучи страшно, но хуманизмът всъщност е главното, първоначално човешко зло. В името на този първичен хуманизъм човекът е изтласкал Бога в свръхчовешката трансцендентност и е останал сам. Но въпреки всичко това човекът не е могъл да обезбожи себе си напълно, изцяло да заличи боголиката същност на своя дух. Тя се е запазила в неговия хуманизъм, където се проявява като копнеж към безкраен прогрес, към безкрайно знание, към безкрайно усъвършенстване, към увековечаване. Съзнателно и несъзнателно, във всички хуманистични борби, които води, човек се стреми да си върне изгубената боголикост. И отчасти успява, успява толкова, колкото е необходимо, за да усети и осъзнае, че сам по себе си, в своята обезбожена човечност, не може никога да възстанови духа си, да събере отново богообразието на своето същество.

Чрез своите хуманистични носталгии човекът всъщност стъпва по Богочовека. Затова появата на Богочовека Христос на този свят е била естествена, логична и необходима. Защото само Той заличава мъките на човешкия дух, на болния и обезбожен хуманизъм. Единствено Той утолява глада на боголикото човешко същество гладът за безкраен живот, гладът за безкрайна правда, за безкрайна истина, за безкрайно добро и въобще гладът за всяка безкрайност. Най-важните потребности на човешкото същество веднъж завинаги са удовлетворени в личността на Богочовека Христос. Той освобождава възможностите за богочовечество у човека, които са ограничени от тиранията на богоборческия хуманизъм и им дава сила да се осъществяват в своята безсмъртна пълнота. Човекът, ръководен от Богочовека, превръща Бога в своя норма за всичко. В този тайнствен свят той живее с Него и така постига съвършенството и идеалния синтез на Божието и човешкото, на духовното и вещественото, на тукашното и отвъдното.

Появата на Богочовека Христос в човешкия свят нито от онтологическо, нито от психологическо, нито от историческо гледище е изненада. Напротив, появата Му е задоволила основните стремежи и потребности на човешкото същество стремежът и необходимостта от божествено съвършенство и вечен живот. Богочовекът не само че не е нещо неестествено и ненужно за човека, но напротив, Той е по-потребен за човека от всичко друго, както Сам всеистинният Бог и Господ Исус Христос е обявил, че Той е единствено потребният (Лук. 10:4042).

ХРИСТИЯНСКАТА ФИЛОСОФИЯ НА ЦЕННОСТИТЕ И СТОЙНОСТИТЕ

Защо? Защото Той най-съвършено и естествено, най-целесъобразно и логично е разрешил проблема за Бога и човека.

Как? Като ни показва в Себе Си реално, земно-реално Бога абсолютната Истина, абсолютното Добро, абсолютната Правда, абсолютната Любов, абсолютната Мъдрост в съвършено единство с човека. А заедно с това и чрез това ни показва и човека в неговата безгрешност и съвършенство. Богочовекът еднакво реално е разкрил и Бога в Неговото съвършенство, и човека в неговото съвършенство. Ако историята на човешкия род се разгледа безпристрастно, трябва да се признае, че сред хората няма по-добър човек от човека Иисус. А това означава, че няма и по-добър Бог, защото Иисус само като Богочовек е бил и остава най-добрият човек, тоест човек без грях, без зло. Само като такъв, като Единствения Безгрешен, Христос е можел смело да пита най-лошите си неприятели: "Кой от вас може да Ме обвини в грях?" (Иоан 8:46). И никой от тях не е могъл да посочи какъвто и да е грях у Него. А човек без грях е най-идеалният и най-реалният човек, защото само като такъв той е истински съвършен, безсмъртен, вечен.

С възплъщението на Бог Слово в човешката природа влиза всесъвършената Мъдрост Божия, всесъвършената Логика Божия, всесъвършеният Ум Божий. И Словото стана плът (Иоан. 1:14). Това означава всички трансцендентни Божии ценности стават присъщи на човешката природа, защото са сродни на същността на боголиката човешка душа. Всички вечни Божии ценности, възплътени в човека, в края на краищата се сливат в една неизмерима и ненадмината ценност Богочовекът Христос. Затова Богочовекът е първата и най-голяма, най-основна ценност в човешкия свят. Защото нищо не е по-човешко от Господа Христа, Който олицетворява в Себе Си идеалното съвършенство на всичко истински човешко. И не само това, но Той като Богочовек е най-съвършеният синтез на Божието с човешкото, на тукашното с отвъдното, на естественото със свръхестественото, на реалното с идеалното, на физическото с метафизическото. В Богочовешката личност на Иисус Христос е постигнато най-радикалното, най-логичното, най-пълното единство между тукашния и отвъдния живот, а чрез това: единство между съзнаването на тукашното и отвъдното, единство между усещането на човешкото и божественото. А това означава, че и човешкият живот, и човешката мисъл, и човешкото усещане са преодолели бездната, която зее между човека и Бога, между този и онзи свят. Затова Христовият човек живо усеща единството на този свят с другия, единството на Бога с човека, единството на естественото със свръхестественото. Той силно чувства и ясно съзнава, че в него е извършен преход от смъртното към безсмъртното, от временното към вечното. Усещането на вечния живот дава възможност и осигурява на Христовия човек и вечност на мислите, и безсмъртие на усещанията.

Но макар че по този начин Христовият човек е усъвършенстван и развит до божествени безкрайности, той все пак не губи своята човечност, своята индивидуалност, но остава човек, само че човек съвършен, обогочовечен. Едва в Богочовека Христа човекът е издигнат на най-висшата степен на съвършенство, на върха над всички върхове. Защото никой не е прославил човешката природа и човешкото същество така, както Богочовекът Христос. В Неговата Богочовешка Личност е осъществена най-голямата, възможно най-голямата правда за човека. Никъде в нищо човекът не е принизен за сметка на Бога, нито Богът е оцетен за сметка на човека, макар че човекът е неизмерно възвеличен, възвисен и прославен от Бога.

Няма съмнение, че проблемът за доброто и злото е един от най-тежките и мъчителни за човешкото съзнание. Но и той е окончателно и напълно решен от Богочовека Христос. И то решен не теоретично, а в своята същност, прагматично, богочовешки. Защото Господ Христос в целокупния Си живот е показал Себе Си като възплъщение на безкрайното, съвършено и абсолютно Добро в човешкото естество. И най-проницателното око не би могло да намери в Него ни най-малко зло, защото Той не стори грях, нито се намери лъст в устата Му (1 Петр. 2:22). Пък Той не само "не извърши грях", но въобще грях в Него няма (Иоан 3:5).

Едва когато имаме в лицето на Богочовека Христа абсолютното божествено Добро в границите на човешкото същество, на човешката природа, едва тогава от Него и чрез Него човешкото съзнание определено знае и човешкото сърце определено чувства какво е добро и какво е зло. Добро, вечно добро е всичко, което е Христос в своята богочовешка реалност, всичко което е богочовешко. Като Единствен безгрешен и всемогъщ Господ Иисус Христос е дал на човешката природа благодатни сили да може до съвършенство да успява в божественото добро, да побеждава греха и злото до окончателна победа. Затова Богочовекът Христос е най-висшата ценност във всички светове, в които се движи човешката мисъл и чувство.

ХРИСТИЯНСКАТА ФИЛОСОФИЯ НА ЦЕННОСТИТЕ И СТОЙНОСТИТЕ

В цялата своя история човекът се проявява като особен вид същество, защото неуморно търси основната и главна истина, истината, на която стоят и заради която съществуват всички светове, дори и човешкият. В това търсене на истината човек е решавал проблема за истината и митологически, и философски, и теистически, и атеистически, и структуралистически, и материалистически. И не го е решил, защото го е решавал в категориите на чистия, обезбожен хуманизъм. Едва в чудната личност на Богочовека Христос се яви цялата вечна Истина без остатък. И проблемът за истината е решен с появата на абсолютната божествена Истина в границите на човешката природа. Затова от устата на Богочовека Христос е излязло най-смелото заявление, което някога е правило човешко същество за себе си: Аз съм Истината (Иоан. 14:6). А това означава: Богочовекът Христос е истина като личност в собствената Си богочовешка пълнота и реалност.

Но онова, което най-вече прави Богочовека Христос ценност над всички ценности, е, че Той пръв и единствен напълно реши проблема за живота и смъртта, реши го прагматично, реално, показвайки в Богочовешката Си личност въплътени и въчовечени безсмъртието и вечния живот. А това разкри и доказа със Своето възкресение от мъртвите, във вечния живот на Божеството. И въобще, целият Богочовешки живот на Господа Христа до Възкресението и след него е очевидно доказателство, че Той наистина е олицетворение на безсмъртието и вечния живот, а с това и господар над смъртта. С възкресението Си Той завинаги дари на човешката природа победа над смъртта, а с възнесението Си безсмъртен живот във вечността на трислънчевото Божество. Затова единствен Той сред хората е имал истински думи за Себе Си: Аз съм възкресение и живот (Иоан. 11:25).

В човешкото съзнание тайната на света се мери (по неразгадаемост б. пр.) с тайната на човека. Непрогледен мрак покрива цялото творение и човешката мисъл изобщо не може да разбере защо светът съществува в такъв вид. Само озарен от светлината на Богочовека Христос, светът разтваря цветчето на своето същество и своя истински смисъл е стойност. Затова Спасителят е казал за Себе Си: "Аз съм светлината на света" (Иоан 8:12). В Богочовека и Неговата светлина човек е прогледал и е открил истинския смисъл на света. Някаква божествена разумност и целесъобразност пронизва цялата твар. Разумност, зададена от Самия Господ Христос като вечен Логос Божий, поради което и е казано в светото Евангелие: Всичко, което стана, чрез Него стана (Иоан 1:3). Тази логосност (тоест разумност б. пр.) и логичност на света и на всичко сътворено става видима едва в светлината на въплътения Бог Слово. Човешкото съзнание само когато се просветли със светлината на въплътения Бог, може да види божествения, логосен смисъл на тварите и да се убеди в истинността на апостолските думи: Всичко чрез Него и за Него е създадено (Кол. 1:16). Това означава, че смисълът на всяка твар поотделно и на всички твари заедно е да осъществят в себе си Богочовешката истина и правда до последна възможност. Небето и земята няма да преминат, докато на тях не се изпълни целият закон на Бог Слово. В Богочовека Христос е започнало оздравяването на творението, възвръщането на творението, което се е разболяло от наличието и действието на греха и злото (Мат. 5:18; Рим. 8:1923).

Понеже Господ Христос като Богочовек е най-висша ценност, Той като такъв е и най-висш критерий за всички истински ценности. В този свят никое същество, по-нисше от Богочовека, не може да бъде истинско мерило за ценности, когато най-висшата ценност е Личността на Богочовека. Човекът не може да бъде критерий, защото е далеч по-нисша ценност от Богочовека. Като висша ценност Богочовекът е най-добрият критерий за всичко Божие и човешко и в този, и в другия свят. Историята на тази планета не познава нито по-добър Бог от Христос, нито по-добър човек от Христос. Богочовекът едновременно свършено е явил Бога и свършено е явил човека. Поради това няма Бог без Богочовека; нито има човек без Богочовека.

Какво е истина? попитал Пилат въплътената Истина и поискал с ушите си да чуе онова, което с очите си не е виждал, като че ли не една и съща душа е слушала с неговите уши и е гледала с неговите очи.

Всъщност Богочовекът Христос е истина не като дума, не като учение, не като деятел, но като всевъзвършена и вечно жива богочовешка Личност. Единствено като такава Личност Той е и критерий за Истината. Затова Богочовекът е казал за Себе Си не само: Аз съм Истината, но и Аз съм Пътят (Иоан.14:6), тоест път към самата Истина, мерило на самата Истина, същина на самата Истина. Мерило на Истината е самата Истина, а Истината е Богочовекът Христос. Поради това всичко, което не е от Него, не е от Истината. Извън Неговата богочовешка Личност Истината е онтологично невъзможна.

В християнството Истината не е дискурсивно понятие, нито теория, нито учение, нито сбор от учения, но живата богочовешка Личност историческият Иисус Христос Преди Него човеците са напипвали Истината, но

ХРИСТИЯНСКАТА ФИЛОСОФИЯ НА ЦЕННОСТИТЕ И СТОЙНОСТИТЕ

не са я имали. С Христос като с възплътен Бог Слово вечната Божествена Истина влиза в този свят. Затова е и казано в пресветото Евангелие: Истината произлезе чрез Исуса Христа (Иоан. 1:17).

Какво е живот, истински живот и мерило на живота? Пак Личността на Богочовека Христос, а не Неговото учение, отделено от Неговата чудотворна и животворна Личност. Никога никой от хората не е посмял да каже: аз съм живот, защото всеки е смъртен. А Богочовекът е казал: Аз съм животът (Иоан. 14:6). И с право е казал, понеже с възкресението Си е победил смъртта и се е показал вечно жив с възнесението на небето и със сядането отдясно на Отца. Поради това Богочовекът е Живот и мерило на живота. Всичко, което не е от Него, е смъртно. В Него животът става личностен и логичен, защото има божествена вечност. Като вечен Божествен Логос, Той е живот и всеживот, понеже животът е живот с Него. Където Него Го няма, там животът се превръща в смърт, защото Той е единственият, Който прави живота жив. Отпадането от Него, Който е Живот, винаги завършва с умиране и смърт. Поради това в Него, като Логос и Логика на живота, се намира единствено възможното логическо оправдание на човешкия живот в категориите на времето и пространството.

Вечният живот се храни и поддържа с вечното добро и с вечната правда, и с вечната истина, и с вечната мъдрост, и с вечната светлина. И когато Спасителят е обявил: "Аз съм живот" с това Той е обявил за Себе Си и следното: "Аз съм Доброто, Аз съм Правдата, Аз съм Истината, Аз съм Мъдростта, Аз съм Светлината". Тъй като Той е всичко това наведнъж, то Той е и най-висшето мерило за всичко това. Със Своята всесъвършена Личност безгрешният Богочовек е единственият непогрешим критерий на живота, доброто, правдата, истината, мъдростта, светлината в човешкия род.

И така, Богочовекът е най-висшата и най-съвършена ценност, единствената вечна ценност, а с това и поради това висш и съвършен критерий, единственият вечен критерий на истината, живота, правдата, светлината, доброто и смъртта.

Какво ще стане, когато тази християнска философия на ценностите се обърне с лице към западната философия на ценностите? Ще има въстание и преврат, въстание срещу основния принцип на западната философия човекът е мярка на всички неща, и преврат в цялостното схващане за живота и света. Срещу този хуманистичен принцип се изправя евангелският принцип Богочовекът е мярка на всички същества и неща. Богочовекът е олицетворение и възплъщение на всички божествени и човешки съвършенства, затова Той е върховна ценност, всеценност и непогрешимо мерило на всички ценности. Само като живее с Него и според Него, човек придобива всички непреходни ценности и е способен да мери всички същества и неща с непогрешима, евангелска, богочовешка мярка.

Когато в славния немански период сме избирали коя да бъде най-висшата ценност на нашата народна душа и история, чрез свети Сава и останалите свети Немани сме избрали Христа Бога и Неговото Евангелие. Така Христос със Своето Евангелие е станал главна определяща и творческа сила на нашата история. Припомнете си съдбоносното Косовско решение чрез светия княз нашият народ избрал Царството небесно и всенародната жертва за него. Нима това Косовско решение и жертва не е предопределено от Христовия дух, от Христа? Да, то е и естествена, и логична последица от християнската философия на ценностите. Косовското благовестие не е нищо друго освен Евангелието на Христа, продължено през вековете. Вижте, то се предава от едно сръбско поколение на друго. Ето как звучи то в песента на майка Ефросина:

Сине Марко, едничък на майка,

да не беше ми рана моя клета,

недей, сине, да огрешаваш душата,

недей, сине, да говориш криво,

ни по бабите, ни по братенците

но по правдата на Бога истинен,

ХРИСТИЯНСКАТА
ФИЛОСОФИЯ НА ЦЕННОСТИТЕ
И СТОЙНОСТИТЕ

по-добре главата си да изгубиш,

отколкото душата си да огрешиш.

В тази песен християнската философия на ценностите е намерила затрогващ израз – безсмъртната човешка душа е висшата ценност; главното е да не се огрешиш за нея, макар и да си укоряван от родители и от близки, и от целия свят; душата не ще се огреши, когато живее по правдата Божия, когато за нея правдата Божия е тази, която определя всички човешки отношения – роднински, лични, социални, народни, общочовешки.

Всичко безсмъртно, велико и славно в нашата история е създадено с Христовото Евангелие. То се предава чрез всички истински християни, чрез всички създатели и пазители на християнските ценности и идеали. При историческите безпътици то е било непогрешим пътепоказател; във всички тъмнини – слънце; във всички скърби – утеха; във всички смърти – спасение; във всички робства – извор на оптимизъм; във всички кризи – съвест. Какво означава да си християнин? Това означава: да считаш Богочовека Христа за най-висша ценност и да Го обичаш повече от всичко, винаги при дилема да избираш Царството небесно, а не земното и всичко да решаваш “по правдата на Бога истинен”, дори и всички демонски сили да бъдат срещу теб.

ХРИСТИЯНСКАТА ФИЛОСОФИЯ НА ПРОСВЕТАТА

Просветата е факт, който в историята на човешкия род свидетелства за едно човекът е несъвършено и половинчато същество. Всички философии, всички религии, всички науки, всички култури свидетелстват за това. Човекът е нещо, което трябва да бъде завършено и усъвършенствано. Поради това главната цел на просветата е да усъвършенства човека. Ала безмилостно се налага въпросът: как да стане това?

Откъдето и да погледнем, човешкото същество е отворено към другите същества и светове. В никакъв случай то не е затворената монада на Лайбниц. Със своя живот и физически, и психически човек съзнателно и несъзнателно, волно и инстинктивно, ала непрестанно влита себе си в грандиозната тъкан на космическия живот. Просветата, ако е истинска, трябва да тръгне от този очевиден факт като от логична основа. А когато в историята на човешкия род търсим съвършения и завършен човек, тогава в съзнанието ни изниква въпросът: кой е съвършен и завършен човек, кой?

Дали Платон? Поради яркото съзнание за своята несъвършеност и половинчатост Платон се е уподобил на стрела, устремена към горните светове, световите на вечните идеи и идеали. Значи той не е съвършен и завършен човек.

Дали Буда? Но преследван от безмилостно усещане за своите човешки несъвършенства, Буда е пренесъл целия стремеж на човека към съвършенство в отвъдното царство на вечното безчувствие Нирвана. Значи и той не е съвършен и завършен човек.

Дали Моисей? Но, преследван от тежките неволи на народа си и от своята безпомощност, Моисей постоянно зове за помощ от небето и горчивината на своето човешко същество заслужава с пророчески видения за бъдещия Месия и Спасител. Значи и той не е съвършен и завършен човек.

Дали Мохамед? Измъчван от кръвожадността на своя пъкъл и от сладострастието на своя рай, Мохамед изтезава тази планета, като с меч и огън осъществява пророческите си сънища, фанатично-възторжено газейки през труповете на неправоверните. Значи и той не е съвършен и завършен човек.

Дали Кант? Измъчван от несъвършенството на човешкото същество, Кант е извадил всичко човешко от тесния пашкул на рационалистичния критицизъм, за да го хвърли в бездната на ирационалните “неща в самите себе си” и така го е оставил на милостта или жестокостта на неизвестното, непознатото, страшното. Значи и той не е съвършен и завършен човек.

Дали Шекспир? Но в своята ненаситна жажда към Съвършеното и Завършеното Шекспир е преживявал човешкото несъвършенство в безброй демонични трагедии; повел човешкото същество към горните светове, той го оставил на тамошните пътища учудено и объркано. Значи и той не е съвършен и завършен човек.

Дали Гьоте? Преживявайки задълбочено драмата на човешкото същество, в която Мефистофел играе главна роля, Гьоте със своя предсмъртен вик: Licht, mehr Licht! (“Светлина, повече светлина!”) е показал колко нещастен е напуснал този свят. Значи и той не е съвършен и завършен човек.

Дали Толстой? Но в своето постоянно и безпощадно воюване с несъвършенството и незавършеността на човешкото същество Толстой е стигнал до такова душевно разстройство, че преди смъртта в непоносима агония на духа е напуснал дома си, с намерението да избяга от самия себе си, от своето тъжно несъвършенство и трагична незавършеност. Значи и той не е съвършен и завършен човек.

Дали Ницше? Но усещайки с вулканична сила трагичното несъвършенство и непоносимата незавършеност на човешкото същество във всички измерения и реалности на този свят, Ницше в необуздания си стремеж към висшия, съвършен и завършен човек е полудял. Значи и той не е съвършен и завършен човек.

И така от първия до последния човек тъжна редица от несъвършени и незавършени хора. А сред тях Той, тайнственият и чудесен Богочовек: божествено съвършен и човешки реален. Неговото човешко добро е

божествено съвършено и завършено. Неговата човешка любов е божествено съвършена и завършена; също и Неговата правда, и Неговата милост, и Неговата вечност, и Неговата красота всичко е човешки реално, но и божествено съвършено и завършено. Не се чудете на това: всичко човешко Той е преобразил в Божие, усъвършенствал и завършил с Божието. С една дума, в Него целият човек е божествено усъвършенстван и божествено завършен.

Вие не вярвате? Опитайте да си представите по-съвършен Бог от Христос или по-съвършен човек от Него. Няма да успеете. Защото нито индивидуалната, нито колективната човешка мисъл може да си представи по-съвършен Бог от Христос или по-съвършен човек. И изключителното и единствено по рода си във всичко това е, че всички божествени съвършенства в Христос са човешки реални и конкретни. И божествената истина, и божествената любов, и божествената правда, и божествената доброта, и божествената красота в Него присъстват като най-очевидни човешки реалности и земни конкретности. Няма съвършено добро, нито съвършена истина, нито съвършена красота, които човек да не намери въплътени в Неговата личност и осъществени в Неговия живот. Затова Той е този съвършен и завършен човек, когото човешкият род, човешката мисъл, човешкото сърце търсят чрез своите религии, философии, науки, изкуства, култура. Отнесено към просветата, това заключение ще гласи: Христос е идеалният човек, когото човешката просвета търси като своя цел, като свой смисъл, като свой идеал. С Него и от Него ние, хората, знаем какво е истински, идеален човек, съвършен човек. В Него имаме образец, по който всеки може да работи върху себе си, стремейки се да бъде идеално добър, идеално праведен, идеално съвършен и завършен човек. И то без огромни, непреодолими трудности, защото Той на всекиго, който се труди, дава божествени сили, за да може всичко Негово да направи свое и Неговата божествена правда, и Неговата божествена истина, и Неговата божествена любов, и Неговата божествена доброта.

Приятелю, ние вече стигнахме до главния въпрос в християнската философия на просветата. Вгледайте се сериозно и обективно във вътрешната архитектура на християнската просвета и планът, и изграждането, и програмата, и душата, и духът, всичко е евангелско, всичко е богочовешко. Всички нейни ценности са божествени, всичките ѝ методи евангелски. В нея Бог винаги е на първо, а човекът на второ място: човекът живее и мисли, усеща и работи чрез Бога. А това значи: човекът се просвещава чрез Бога. И то не от някакъв абстрактен, трансцендентен, наднебесен, платонов-кантовски бог, но от Бог с непосредствено земна реалност и човешка конкретност, от Бога, Който е станал Човек и в категориите на човешкото ни е дал всичко, което е божествено, безсмъртно, вечно. Поради това от човешкия род само Той, Богочовекът Христос, има правото да изисква от хората божествено съвършенство: Бъдете съвършени, както е съвършен и Небесният ваш Отец (Мат. 5:48). И да постави това божествено съвършенство като цел в живота, като цел на просветата и като цел на културата, като цел на цялостната човешка дейност. Но изисквайки това, Той в същото време дава на хората всички потребни средства и сили, с помощта на които хората могат да осъществят тази цел, да постигнат това божествено съвършенство,

А кои са тези средства и сили? Светите евангелски добродетели вяра и любов, пост и молитва, кротост и смирение, милосърдие и доброта, надежда и търпение, правда и истина. Осъществени, тези добродетели създават свят човек. А това означава съвършен и завършен човек. Такъв човек знае истинския смисъл на света, истинския смисъл на живота, и с цялото си същество работи за осъществяването на поставената цел във всички области на човешката дейност. Изтъкан от светите добродетели, той постоянно черпи безсмъртни сили от вечноживия Богочовек. Затова се усеща безсмъртен и вечен още в този свят; затова и във всеки друг човек вижда безсмъртно и вечно същество. Евангелските добродетели са проводници на божествена светлина; всяка от тях довежда до човека тази светлина. Затова светецът сияе, свети и просветлява. Той носи в себе си Светлината на света (Иоан. 8:12); тя му осветява целия свят, и той вижда неговия вечен смисъл и неговата вечна ценност. Светлината на света в същото време е и Светлина на живота (Иоан. 8:12); тя осветява пътя, който води човека към безсмъртие и живот вечен. В нашия човешки свят светлина и живот са синоними; както са синоними тъмнина и смърт.

Просветата е само проекция на светостта, излъчване на светлина; светителят свети и с тази светлина просветява, про-свещава. Просветата по своята същност е обусловена от светостта и затова истински просветен всъщност е само светецът. Без светител няма просветител; без святост няма про-света; без просветление няма просвещение. Светостта е святост чрез божествената светлина. Истинската просветеност не е друго освен излъчване на святост; само светиите са истински просветени. Защото са

ХРИСТИЯНСКАТА ФИЛОСОФИЯ НА ПРОСВЕТАТА

поели божествената светлина с цялото си същество, осъществявайки евангелските добродетели и с това са отхвърлили от себе си мрака на греха и тъмнината на порока. Евангелската святост, евангелската праведност живее и диша светлина, излъчва и твори светлина. И светейки, тя в същото време освещава и просвещава. Това ни показва и самата етимология на думата “просвета”, която идва от църковнославянската дума “просвещение”, а свет значи светлина и просвета значи просветление.

Да, просвета всъщност означава просветление и то просветление чрез освещение със Светия Дух, с Христовия Дух, като Творец Носител и Подател на святост и светлина. Поради това, че са осветени и просветени от Духа Светаго, светците са просветители. Затова в съзнанието на християнските народи Църквата и училището са неразделни те съществуват и живеят, и растат заедно, като си помагат взаимно.

Просвета без святост, просвета без освещение от Духа Светаго, просвета без усъвършенстване на човека от Богочовека, просвета без Бог, е измислила Европа в своето хуманистично идолопоклонство. Все едно е дали това идолопоклонство се проявява в обожествяването на папата или в обожествяването на културата, науката, цивилизацията, техниката, политиката, модата. Във всичко това един е главният стремеж и човекът, и обществото, и светът да се устроят без Бога, без Христа. Така и в просветата главното е да се просвети човека и човечеството без Христа Бога. В тази насока хуманистичната просвета си е поставила за цел създаването на нов човек. Планът за този нов човек е класически прост и едноизмерен у новия човек не трябва да присъства Христос, нито нещо Христово. И Европа се е отдала на работа започнала е да прави човек без Бога, общество без Бога, човечество без Бога.

Ренесансът е влял надежда в много сърца. Тъй като папизмът е изсушил европейския човек със своята схоластика във философията и с човеконенавистното си йезуитство в етиката, той е изсмукал творческата жизнена сила на европейския човек. Затова като първа потребност се обявява обновата на европейския човек в хуманистичния дух на стара Елада, за да се предотврати по този начин неговата смърт. Това може да стане, първо, с отдалечаването на европейския човек от Христос, и второ, с прекъсването на всички връзки с горните невидими светове.

Появява се Русо: човекът трябва да се върне към природата, а всичко, което е над нея, трябва да се отстрани от него; добро е това, което е природно; природният човек е най-добрият човек в това е цялата етика и педагогика на Русо.

Русо е почерпил много от природата и го е пренесъл върху човека. Но възниква въпросът: какво е това, което съставя природата на самия човек? Сетивата, отговаря сенсуалистичната философия в лицето на Лок и Юм. Човекът като сетиво това е истинският човек. Цялата природа на човека се извежда от сетивата и се свежда до сетивата. Като се отнеме онова, което не е потребно на човека, тогава остават сетивата, които правят човека.

Ала човекът, сведен до сетива, е прекалено примитивно груб, посредствен. Противно на това рационалистическата философия начело с Декарт и Кант предлага нов тип човек. Това е човекът като разум. Човекът преди всичко е рационално същество, разумът прави човека човек, а всичко останало в човека е прекалено второстепенно, за да претендира за главно място в неговото същество.

Пропуснато е най-главното в човека, протестират волунтаристите във философията, които са предвождани от Шопенхауер и Щирнер; човекът не може да бъде сведен нито до сетивата, нито до разума; той не е нито едното, нито другото; той е на първо място воля. Да, човекът като воля, това е същинският, истинският човек това е новият човек.

В търсене на новия човек Европа започва да изследва по-низшите същества и чрез тях да търси човешкия произход. Тя се стреми да създаде по някакъв начин човек без Бога, като се опира на животинския свят. С голяма радост и дори истерия Европа приветства хипотезата, че човекът е произлязъл от маймуната и от други бозайници.

Тогава в мисловния свят на заболялата и тромава Европа се втурва Ницше със своите бури, урагани и земетръси. И с възторга на пророк и пламенен поет той обявява на света своето евангелие за

сврѣхчовека. От Шопенхауеровия волунтаризъм и Дарвиновия еволюционализъм той извежда смелото и логично заключение: ако маймуната е преход към човека, защо човекът да не е преход към сврѣхчовека? Да, човекът е преход и мост към сврѣхчовека. Да, човекът е нещо, което трябва да се овладее и превъзмогне: “Какво е маймуната за човека? Смях и жалък срам. Същото трябва да бъде човекът по отношение на сврѣхчовека: смях и жалък срам”. Сврѣхчовекът е смисъл на земята и цел на историята. От какво е съставен сврѣхчовекът? Съставен е от четири главни принципа. Първият е трябва да се убие Бога. “Вие сте висши хора, обръща се Заратустра към учениците си, този Бог е бил ваша най-голяма опасност”. Ала не бойте се: “Бог умря” обявява Заратустра, няма повече опасности за вас, няма повече пречки за появата на сврѣхчовека. Вторият принцип е не щади ближния; което пада, трябва да се катурне. Третият принцип е в основата на всичко е волята за власт, безогледна и безпощадна воля за власт. Четвъртият принцип гласи всичко е позволено; за сврѣхчовека няма нито добро, нито зло; той живее отвъд доброто и злото, отвъд истината и заблудата, отвъд съвестта и отговорността.

Приятели, драмата на хуманизма е завършена сътворен е новият човек сврѣхчовекът. От русовския ембрион хуманистичният човек се е развил до сврѣхчовека; ренесансовият човек завършва със сврѣхчовека.

Ала какво е всъщност сврѣхчовекът; от какво е съграден? Само от един инстинкт, инстинкта за самосъхранение. Но предствете си, нима е възможно от един инстинкт да се съгради и най-малката буболечка, а камо ли най-сложното същество на земята човека? В целия животински свят, в който има над шестстотин хиляди вида, няма нито една мушица, която да е изкована само от един гол инстинкт, та макар това и да е инстинктът за самосъхранение. А Ницше провъзгласява един-единствен инстинкт за сврѣхчовека. От това всъщност следва, че сврѣхчовекът е нещо по-ниже от човека, “подчовек”, а това означава не-човек. Бих казал, че сврѣхчовекът е най-талантливата карикатура на човека на тази помръкнала звезда.

Което важи за сврѣхчовека, се отнася и за всички негови хуманистични предци. Природният човек на Русо не е нищо друго, освен получовек, защото му е отнето всичко, което е над природата. А получовек е същото, каквото е и подчовек, понеже в него безпрепятствено са се развили всички природни злини, макар те и да са ласкани от хуманистичната просвета.

А Локовият човек като сетивност какъв е? Част от човека, провъзгласена за цял човек. А това е вече нов подчовек, ново изчадие на човек. Защото, какво са сетивата без душата? Цигулка с пет струни, ала без цигулар.

А човекът на Кант като разум какво представлява? Частица от човека, обявена за човек. А къде е безкрайният свят на човешките чувства, в които е и нашият рай и нашият ад нима без тях човекът може да бъде човек? Не, не! И кантовият човек е карикатура на човека.

А човекът на Шопенхауер и Ницше като воля дали повече прилича на човек? Къде е тук душата със своята безкрайност, къде е съвестта, къде е състраданието? И нима без всичко това човек може да бъде човек? Ах, и това е карикатура на човека, още една карикатура.

Разгледайте тази хуманистична изложба на нови хора получовек до получовек, подчовек до подчовек, не-човек до не-човек, с други думи: карикатура до карикатура. Човече до човече. Нима не забелязвате, че хуманистичната европейска просвета е създала малки човечета и с тях е населила Европа. Човече е природният човек, човече е човекът като сетивност, човече е човекът като разум, човече е сврѣхчовекът. У всички тях има нещо уродливо; всички са части и отломки от човека, но го няма целия човек в неговата завършеност и пълнота. Ние присъстваме на една трагична изложба без Бога и чрез хуманистичната просвета европейският човек е дегенерирал в човече, в джудже.

Приятели, европейският хуманизъм е изпълнил своята мисия: създал е новия човек, човек без Бог и душа.

Но къде е този нов човек, къде е сврѣхчовекът? Той не съществува като индивидуална личност, ала съществува като колективна сила, която опустошава Европа чрез хуманистичната философия, чрез хуманистичната наука, чрез хуманистичната просвета, чрез хуманистичната култура, чрез хуманистичната цивилизация. Така се е родил специфичният тип на европейския човек: холбаховският l'homme-machine (човек-машина), homo faber (трудещ се човек), homo technicus (човек на техниката). Това изцяло е човек

без Бог и без душа. С други думи, безбожен и бездушен човек-робот. А роботът затова е робот, защото не признава нито Бога, нито душата.

Знаете ли кой му подражава в това? Експерименталната психология Psychologie ohne Seele. Това е европейската наука за душата. Наука за душата, която не признава съществуването на душата! Може ли да има по-голям абсурд? Ала този абсурд е “светая святых”, в която живее нейно божествено величество европейската хуманистична Psychologie ohne Seele!... Пред нея като пред непогрешимо божество се кланят многобройните европейски роботи. Фабрика за роботи, ето в какво се е превърнала Европа от Ренесанса до днес. А роботът е най-ощетеният тип човек. Който има очи да види, може да види на тази планета не е имало по-беден, по-уродлив и по-нечовечен човек от европейския робот. Срам и позор, вечен срам и позор за Европа, това е нейният “нов човек”, човек без Бог и душа, човек-робот.

Тъй като е убил Бога и душата в себе си, европейският човек вече няколко десетилетия върши бавно самоубийство. Защото самоубийството е неизменен спътник на богоубийството... Просветата без Бога е въвлякла Европа в такъв мрак, в какъвто нито един континент не е попадал. В този мрак никой никога не разпознава, никой никога не признава за брат...

Приятели, каква е целта на просветата, ако не да просвети човека, да освети всички негови бездни и ями и да прогони от него всяка тъмнина. А човек без Бога, без Христа, без тези неугасими светлини как ще разпръсне космическия мрак, който от всички страни напирва върху него и как ще прогони тъмнината от себе си? Въпреки всички свои светилници без Бога човекът е само светулка в безконечния мрак на вселената. А неговите наука, философия, просвета, култура, техника, неговата цивилизация това са мънички свещички, които той пали в тъмнината на земните и космически събития. А какво са тези свещички в безкрайната нощ и пълния мрак на индивидуалните, социални, национални, световни проблеми и събития? Нима вече не са изгаснали, нима над Европа не се е спуснал гъст и тежък мрак, нима не е паднала непроницаема тъмнина?

Чрез доситеевщината тази тъмнина е обхванала донякъде и нас, православните народи. Защото доситеевщината е лекомислена вяра във всесилната хуманистична наука, във всесилната хуманистична просвета, във всесилната хуманистична култура, във всесилната хуманистична техника, във всесилната хуманистична цивилизация. Под трагичното въздействие на доситеевщината европейската хуманистична просвета е създала у нас конфликт между Църквата и училището, който за нашите народи значи и винаги е означавал катастрофа. Под въздействието на доситеевщината и ние започнахме да се механизираме, да се роботизираме.

Има само един начин да избегнем окончателната катастрофа. Кой? Да се приеме християнската просвета във всички училища, от най-нисшето до най-висшето, и във всички просветни, народни и държавни институции, от първата до последната. Единствено православната просвета осветява и просвещава с неугасима светлина, с истинска светлина всички светове и тази светлина е Богочовекът Христос. Нея никаква тъмнина, дори и тъмнината на Европа, не може да угаси, нито да я обземе. Тя единствена прогонва мрака от човека и от обществото, от народа и от държавата. Тя, единствената, истинска светлина, осветява до дъно всеки човек и у всекиго ни открива наш безсмъртен, наш божествен брат и вечен събрат. Тя е тази, която ни учи, че и проблемът на човека, и проблемът на обществото, и проблемът на нацията, и проблемът на човечеството могат леко и ясно да се разберат и решат само когато и човекът, и обществото, и нацията, и човечеството се поставят в контекста на Богочовека Христос.

Приятели, същността на християнската просвета може да се изрази така:

1. Човекът е същество, което в най-пълна степен и най-реално може да се усъвършенства и да придобие завършеност чрез Богочовека.
2. Усъвършенстването на човека чрез Богочовека става с помощта на евангелските добродетели.
3. Просветеният човек у всеки друг човек вижда свой безсмъртен брат и вечен събрат.
4. Всяка човешка дейност философия, наука, занаяти, земеделие, изкуство, просвета, култура, добива своята непреходна ценност, когато се освети и осмисли с Богочовека.

5. Истинска просветеност се постига със свят живот според Христовото Евангелие.
6. Светците са най-съвършените просветители; колкото по-свято живее човек, толкова по-добър възпитател и просветител е той.
7. Училището е втората половина от сърцето на Богочовека, а Църквата е първата.
8. Абсолютният център на всички идеи и дейности е Богочовекът Христос и Неговото богочовешко общество Църквата.

С това завършвам краткия преглед на философията на православието. Бих желал от всички мисли, които сте чули, и от всички чувства, които са ги съпровождали, да оформите в себе си едно убеждение, а именно Православието е съвършен, върховен, живоносен принцип и сила на душата ни, на историята ни, на народите ни, на нашия човек; то е душа на душата ни, сърце на сърцето ни, живот на живота ни. Развито, разлистено, разцъфнало и оплодено в младите души, това убеждение би превърнало Православието в неизчерпаем извор на всички животворни, творчески сили на нашата народна душа, на нашето народно сърце, на нашия народен живот, на нашия народен прогрес, на нашата народна просвета, на нашата народна култура; с една дума, на нашата народна история. Всичко, което е истински велико, безсмъртно и вечно и в историята на народите, и в живота на всеки човек поотделно, е такова, само защото е възплъщение на Христовия дух. Оставим ли това, ние ще изоставим нашето величие и онова, което ни прави велики, нашето безсмъртие и онова, което ни прави безсмъртни, нашата вечност и онова, което ни прави вечни. А ние ще оставим Христовото, знаете ли кога? Когато ни повлече мътната и тъмна река на европейската хуманистична култура, европейската хуманистична просвета, европейската хуманистична цивилизация, европейската хуманистична религия, европейската хуманистична наука; когато ни повлече и отнесе в мъртвото европейско море. В това море не може да живее нищо Христово. В него постепенно умира душата и сърцето ни, и човекът, и народът. С една дума, умира и отмира всичко, що е Христово. За да не се случи това с нас, днешните потомци на Христовите светици, нужно е всеки от нас да се изпълни с Христовия животворен дух, така че и човекът, и семейството, и обществото, и народът във всички области на живота да работят, творят и живеят с дух Христов.

Извършим ли това, името ни ще стане безсмъртно с божествено безсмъртие и вечно с божествена вечност, ще бъде записано с незаличими букви във вечните летописи на небето и земята, летописи, които молци не могат да повредят, нито разбойници да откраднат и унищожат.